

XVI. YÜZYIL KUDÜS SANCAĞI'NDA BİR KÖY: BEYTÜLAHM

Mustafa ÖKSÜZ

Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,
mustafaoksuz@yyu.edu.tr, 0000-0003-1135-9409.

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 15/10/2022, **Accepted / Kabul Tarihi:** 31/12/2022

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.1189838>

Bu makale, üçüncü Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı'nda (8-10 Kasım 2019, İzmir/Türkiye) aynı adla sunulup yayımlanmayan tebliğin geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir.

XVI. YÜZYIL KUDÜS SANCAĞI'NDA BİR KÖY: BEYTÜLAHM

ÖZ

Hem Yahudi hem de Hristiyanlık geleneğinde mühim bir yere sahip olan Beytülâhm, Filistin bölgesinin fethi sonrasında İslam egemenliğiyle tanışmıştır. Osmanlılar buraya hâkim olduklarında karşılarında Hristiyan karakteri güçlü bir köy bulmuşlardır. Nitekim Müslümanların karyeye yerleşme teşebbüsüne rağmen burası bu özelliğini muhafaza etmiş ve on altıncı yüzyılın sonlarında bu iskân denemesi tamamen başarısızlığa uğramıştır. Önemli bir hac mekânı olarak varlığını koruyan ve Hristiyan hacıları cezbeden köyde, muhtelif İsevî mezhepler dini önemiyetini göz önünde bulundurarak kendilerine çeşitli mabetler inşa etmişlerdir. Kutsal gördükleri dini mekânlara hâkim olma arzusu, zaman içinde bazı tartışmaların ve sürtüşmelerin ortaya çıkmasına yol açmış ve bu ihtilaflarda Osmanlı Devleti, problemin halli için bir hâkim ve hakem olarak davet edilmiştir. Mevcut statükonun muhafazası ve herkesin rahat bir biçimde ibadetlerini eda etmeleri, yöneticilerin krize yaklaşımlarını belirleyen esaslar olmuştur.

Beytülâhm, Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) ilhakından 1917 senesine kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Osmanlı arşivlerinden köyün on altıncı yüzyıldaki durumuna ilişkin bilgi edinmek mümkündür. Bu makalede başta tahrir defterleri olmak üzere Mühimme kayıtlarıyla diğer belgeler rehberliğinde günümüzde artık bir şehre dönüşmüş olan Beytülâhm'in adı geçen asırdaki mazisine ışık tutulacak, böylece Filistin tarihinin bir kısmının anlaşılmasına katkı sağlanmış olunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Filistin, Kudüs, Beytülâhm, Hristiyan, Müslüman.

BETHLEHEM, A VILLAGE IN THE THE JERUSALEM DISTRICT IN THE SIXTEENTH CENTURY

ABSTRACT

Bethlehem, which holds an important place in Jewish and Christian tradition, came under Islamic suzerainty after the conquest of Palestine. When the Ottomans ruled the region, they found a village with a strong Christian character. Despite the attempts of Muslims to settle in this village, it preserved its Christian character and at the end of the sixteenth century the settlement attempt failed. A number of Christian denominations built various temples in the village, which has maintained its existence as an important pilgrimage site, attracting Christian pilgrims. Over time, the desire to dominate the religious sites they held sacred led to disputes and friction. In these conflicts, the Ottoman Empire was invited to act as judge and arbitrator to resolve the problem. Preserving the status quo and making worship convenient for all were the principles that governed the administrators' actions during the crisis.

Bethlehem was ruled by the Ottoman Empire from the time Yavuz Sultan Selim (1512–1520) annexed it until 1917. The Ottoman archives contain details regarding the village's circumstances in the sixteenth century. This article contributes to the body of literature on the history of Palestine by shedding light on the circumstances of Bethlehem, which has since become a town, in the sixteenth century using mühimme records and other materials, particularly the tahrir registers.

Keywords: The Ottoman State, Palestine, Jerusalem, Bethlehem, Christians, Muslims.

GİRİŞ

Hız. Davud ile Hız. İsa'nın doğduğu yer olması hasebiyle hem Yahudiler hem de Hristiyanlar için önemli olan Beytülâhm (Bethlehem)¹, İsevililiğin bölgede yaygınlık kazanması ve nihayetinde Doğu Roma İmparatorluğu'nun bu yeni dini benimsemesiyle büyük bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Hristiyan haccının mühim merkezlerinden biri haline gelen köy, Hız. İsa'nın burada doğduğuna inanılmasından dolayı önemli ibadethanelere ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Tüm Hristiyan mezhepler burada bir şekilde kendilerine yer bulmaya çalışmış ve müntesiplerine hac ibadetleri esnasında rehberlik etmişlerdir. Nitekim bu özellik nüfus yapısını da etkilemiş ve köyün ağırlıklı olarak Nasrani unsurlarla dolu olmasına yol açmıştır.

İki semavi dinin kadim ananelerine değer atfeden Müslümanlar, Hız. Ömer'in şehri teslim almaya giderken köye uğramasına binaen buraya ehemmiyet vermişlerdir. İkinci halifenin anısına zamanla bir caminin inşa edildiği karyede, Râhile'nin mezarı gibi gayrimüslimlerce saygı gösterilen türbeler, Müslümanlar tarafından ziyaret edilmiştir. Bu yönüyle Beytülâhm, üç semavi dinin müntesiplerinin çeşitli vesilelerle uğradıkları ve kıymet isnat ettiği bir yer olmuştur.²

Kısa süreli Haçlı dönemi istisna tutulursa Müslümanların egemenliğinde kalan köy, 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in bölgeyi ele geçirmesiyle Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve on altıncı asır boyunca Kudüs sancağının bir parçası olarak yönetilmiştir. Osmanlılar, buradaki huzuru ve barışı muhafaza etmek için gereken tedbirleri almışlar ve taşkınlıklara müsamaha göstermemişlerdir. Dolayısıyla 16. asırda toplumsal bir krize sebep olacak çatışmaların burada patlak vermediği görülmektedir. Bir bakıma bu haliyle adı konulmamış bir *pax* (barış) sürecinin varlığından bahsedilebilir. Bu, ufak tefek sıkıntıların meydana gelmediği anlamına gelmemektedir. Böyle durumlarda hızlı bir şekilde müdahale edilerek tarafların ihtiyacını karşılayacak kararların alındığını ve çözümlerin üretilerek sahada tatbik edildiğini söylemek mümkündür. 1917 senesine kadar mevcut yapı devam etmiş; 1967'de İsrail'in işgaliyle kökten bir değişim yaşanmıştır.³

Bu makalede günümüzde önemini korumaya devam eden Beytülâhm'in tarihi, nüfus, göç, cizye, vakıflar, üretim/vergi, mezzarlar, mabetler ve Katolikler gibi çeşitli konuları içeren toplam sekiz alt başlıkta kaynaklar zaviyesinden incelenmeye çalışılacaktır. Böylece söz konusu köyün 16. yüzyıldaki durumuna ilişkin belgeler ışığında bir resmin ortaya konulması hedeflenmektedir.

1. BEYTÜLAHM'İN XVI. ASIRDAKİ DEMOGRAFİK YAPISI

Osmanlı egemenliğinin ilk yüzyılına ilişkin Beytülâhm hakkındaki nüfus bilgileri, tahrir defterlerinin sağlamış olduğu veriler üzerinden temin edilmektedir. Bu asra dair Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) ile III. Mehmed (1595-1603) zamanlarından intikal eden beş defter bulunmaktadır. Söz konusu kaynakların ışığı altında köyde bulunan hane sayısıyla burada yaşayan bekar nüfus (mücerred) hakkında malumat edinmek mümkündür. Eldeki Osmanlı belgelerinin günümüz nüfus kayıtlarına benzemediği sadece vergilendirme gayesine yönelik olarak tutulduğu ve bundan dolayı da yalnızca hane reislerinin isimlerini ihtiva ettiği bilinmelidir. Dolayısıyla hane sayısının beş olduğu esas alınarak ortaya konulan sonuçlar, kesinlikten ziyade yalnızca bir tahmini ifade etmektedir.

Köy her ne kadar üç semavi dinin müntesipleri arasında popüler olsa da Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudilerin burada bir arada yaşamadıkları görülmektedir. Elimizdeki veriler Beytülâhm'in daha çok Hristiyan bir karakter arz ettiğini, zaman içinde Müslümanların burada dengeleyici bir unsur olarak belirmediğini fakat bu durumun genel gidişatı etkilemediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Kudüs'te görülen üç dinin bir arada yaşama tecrübesi burada gerçekleşmemiştir.

Aşağıdaki tablonun da işaret ettiği üzere, nüfusun ekseriyetini Hristiyan ahali teşkil etmekle birlikte Müslümanların da burada oturmaya devam ettiği fakat asrın sonunda Beytülâhm'i terk ettikleri anlaşılmaktadır. Popülasyon skalasında her iki tarafın oransal bağlamda bazen birbirlerine yaklaştıkları görülmekle beraber bu genel manzarayı değiştirmemiş ve İslam unsuru her zaman demografik dağılımda ikinci sırada kendisine yer bulmuştur.

1 Morris Jastrow, Jr.-Frants Buhl, "Beth-Lehem-Judah", *Jewish Encyclopedia* (Erişim 15 Ekim 2022).

2 Beytülâhm ve tarihi için bk. Abdurrahman Küçük, "Beytülâhm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Ekim 2022).

3 Bugün bir belediyeye dönüşmüş olan yer için bk. Bethlehem Municipality (BM), "History of Bethlehem" (Erişim 15 Ekim 2022).

Müsevîlerin buraya yerleşmeyi tercih etmemelerinin karşıt dini bir tepkiden kaynaklandığı ve Hz. İsa'nın katilleri olarak damgalanmalarının bu durumda müessir bir rol oynadığı ileri sürülebilir. Beytülâhm'in önemli bir hac merkezi oluşu ve muhtelif ülkelerde yaşayan Hristiyanların mütemadiyen burayı ziyaretleri dikkate alındığında köyde görülmesi gereken en son kişilerin Yahudiler olduğu ortaya çıkar. Bu son etkenin genel yerleşim tercihlerinde ne kadar başat bir faktör olduğu dönemin şartları muvacehesinde tartışmaya açık bir konudur. Zira başta Kudüs olmak üzere bölgede çeşitli yerlerde Hristiyanlarla birlikte yaşadıklarına ilişkin örneklerin mevcudiyeti, bu hususu münakaşaya açmaktadır. Bu neden tamamıyla göz ardı edilememekle birlikte çoğunlukla kentli bir hayat tarzını benimsemeleri ve kırsala istisnalar haricinde iltifat etmemeleri Yahudilerin yerleşim seçimlerinin belirgin özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: XVI. Asır Beytülâhm Hane/Mücerred Sayısı

Tarih	Müslüman				Hristiyan		Toplam	
	H ⁴	M	İ	Mc	H	M	H	M
932h?/1525-26? ⁵	39				60		99	
945h?/1538-39? ⁶	47 ⁷		1 ⁸		81	2	128	2
961h/1553-54 ⁹	152	10		1 ¹⁰	152 [+30 ¹¹ : T 182]	12[+3 ¹² :: T 15]	304	22
970h/1562-63 ¹³	106	1			144 [+29 ¹⁴ : T 173]	4 ¹⁵	250	5
1005h/1596-97 ¹⁶					47 ¹⁷ +29 ¹⁸ +21 ¹⁹ + 48+69 ²⁰ +66 ²¹ + 7 ²² : T 287			

4 Hane (h), mücerred (m), imam (İ), Mecnun (Mc)

5 “Hâsıl kısmun mine’s-sülüs ve zeytûn kısmun mine’r-rub’, Hintâ 45/1500, Şa’îr 45/1050, Harâcu’l-kürûm 1200, Harâc-ı zeytûn 1200, Cizye-i en-Nasârâ neferan 61 fî 70 4270, Hisse-i Vakf-ı Haremeyni’ş-Şerîfeyn 6t/1225, Hisse-i timar 18t/3675”, bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Tapu Tahrir Defterleri [TT.d]*, No. 427, 274.

6 “Hâsıl kısmun mine’s-sülüs karye-i Beyt Lahm 10190, Hintâ 412/5760, Şa’îr 412/3120, Harâcu’l-kürûm 150, Resm-i ma’z ve ganem 400, Resm-i nahl 360, Bâd-ı hevâ 400, Hisse-i Vakf-ı Haremeyni’ş-Şerîfeyn 6t/2547,5, Hisse-i hâss-ı şâhî 18t/7642,5, Hâss-ı şâhî Cizye-i Nasârâ fî 80 6640”, Osmanlı Arşivi (BOA), *Tapu Tahrir Defterleri [TT.d]*, No. 1015, 199.

7 Kayıtta 46, BOA, *TT.d*, No. 1015, 198.

8 İmamın adı kayıta zikredilmemiştir. Bk. BOA, *TT.d*, No. 1015, 198.

9 “Hâsıl Karye-i Beyt Lahm kısmun mine’s-sülüs hâss-ı mîrlivâ, Hintâ g[irâre] 20/9600, Şa’îr g[irâre] 20/5200, Harâcu’l-kürûm ve gayruhu 3000, Resm-i ma’z, nahl 437, Resm-i ‘arûs ve Bâd-ı hevâ 430, Yekûn 18667, Hisse-i Vakf-ı Haremeyni’ş-Şerîfeyn 6t/4667, Hisse-i mîrlivâ 18t/14000, Cizye-i Nasârâ neferan fî 80 13200”, Osmanlı Arşivi (BOA), *Tapu Tahrir Defterleri [TT.d]*, No. 289, 75.

10 Hüseyin bin Sa’b “mecnun”, BOA, *TT.d*, No. 289, 71.

11 “Cemâ’at-i Nasârâ der-karye-i Beyt Lahm ki Kudüs-i Şerîf’de mütemekkinlerdir harâcları.”, BOA, *TT.d*, No. 289, 39.

12 BOA, *TT.d*, No. 289, 39.

13 “Karye-i Beyt Lahm tâbî-i Kudüs-i Şerîf vakıf tamamen, hâsıl kısmun mine’s-sülüs 62 feddân, Hintâ 25 girâre 12000, Şa’îr 20 girâre 5200, Harâcu’l-kürûm ve gayruhu 11200, Resm-i ma’z ve nahl 1300, Bâd-ı hevâ 1280, Vakf-ı ‘İmâret cizye-i Nasârâ neferan 149 fî 80 11920, Yekûn 30700, Hisse-i Vakf-ı Sultân Kayıtbay ‘alâ-çeşîeti’l-Haremeyn 6t 7275, Hisse-i Vakf-ı ‘İmâret der-Kudüs-i Şerîf 18t 23925”, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKG), *Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Tapu Tahrir Defterleri [KK.TTd]*, No. 112, 64a-65a.

14 “Demir veled-i Pehma? İle Halife veled-i Ferrih adlı iki âmânın bulunduğu bu topluluk için bk. “Cemâ’at-i Nasârâ ‘an-karye-i Beyt Lahm ki Kudüs-i Şerîf’de mütemekkinlerdir.”, TKG, *KK.TTd*, No. 112, 14a.

15 Kayıtta 5 bk. TKG, *KK.TTd*, No. 112, 65a.

16 “Hâsıl kısmun mine’s-sülüs 62 feddân, Hintâ girâre 30 kıymet 15000, Şa’îr girâre 11 kıymet 3080, Harâcu’l-kürûm ve gayruhu 15000, Resm-i ma’z ve nahl 1500, Bâd-ı hevâ 420, Vakf-ı ‘İmâret cizye-i Nasârâ neferan 278 fî 90 35830, Yekûn 36000, Hisse-i Vakf-ı Sultân Kayıtbay ‘alâ-çeşîeti’l-Haremeyn 6t 9000, Hisse-i Vakf-ı ‘İmâret der-Kudüs-i Şerîf 18t 27000”, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKG), *Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Tapu Tahrir Defterleri [KK.TTd]*, No. 178, 73b.

17 Rub’ Caferât bin Müşâk (جعفرات بن مشاق), TKG, *KK.TTd*, No. 178, 71b-72a.

18 Rub’ Ali bin Ma’âlî (علي بن معالي), TKG, *KK.TTd*, No. 178, 72a.

19 Rub’ Ali bin Safer? (علي بن صفر), TKG, *KK.TTd*, No. 178, 72a.

20 Rub’ Zîb Nâcî (ذيب ناجي)?, TKG, *KK.TTd*, No. 178, 72b-73a.

21 Rub’ Halil bin Hudayr (خليل بن حضير), TKG, *KK.TTd*, No. 178, 73a-73b.

22 Rub’ Saîd El-Câlî (سعيد الجالي), TKG, *KK.TTd*, No. 178, 73b.

Toplam 99 hanenin (takribî 495 kişi) köyde ikamet ettiğini bildiren 932h/1525-26 tarihli ilk mufassal tahrir defteri, Hristiyanların 60 hanelik (takribî 300 kişi) varlıklarına mukabil Müslümanların 39 haneye (takribî 195 kişi) sahip olduğunu göstermektedir.²³ I. Selim'in kısa süreli saltanatı esnasında meydana gelen büyük değişimlerin istikrar bulması için belli bir zamana ihtiyaç olduğu aşikârdı. Onun sistemin yapısına ilişkin yapamadıklarını halefi oğlu I. Süleyman gerçekleştirmiştir. Mercidabık Savaşı'nın üzerinden 9 sene geçtiği dikkate alındığında bu kadar kısa süre zarfında Osmanlı-Memlûklü çatışmasının izlerinin silinmesi mümkün değildi. Nitekim sonraki kayıtlar toparlanmanın tarihsel sürecinin mahiyetini anlamımıza yardımcı olacak veriler sunmaktadır. Her yeni ilhakın/katılımın, nizamın inşası ve yerleşmesi için belli bir zorunlu geçiş evresine gereksinim hissetmesi tabiidir.

İlk toparlanma işaretleri 945h/1538-39 tarihli olduğu tahmin edilen ikinci kayıta görülmektedir. Buna göre Beytülahm'in genel nüfusu 2 mücerred 128 haneye (takribî 642 kişi) ulaşmıştır. İlk tahrirden 13 yıl sonrası için olumlu işaretler taşıyan bu veri, Müslümanların köydeki 47 hanelik (235 kişi) mevcudiyetlerine karşılık Hristiyan unsurun 2 mücerred 81 haneye (takribî 407 kişi) sahip olduklarını ve adı belirtilemeyen bir imamın burada görev yaptığını göstermektedir.²⁴ Bununla birlikte karyedeki diğer grubun din adamlarına ilişkin herhangi bir emare yoktur. Bazen bu konularda tahrir kayıtları bilgi sunsa da bunun genel bir kural olmadığını hatırlatmak gerekir. Bu olumlu değişim yukarıda da değinildiği üzere bölgenin içinde bulunduğu kaotik durumdan hızlıca toparlandığının ve devlet merkezinin bu konuda gereken tedbirleri süratle sahaya koyduğunun işaretidir.

Kanûnî Süleyman döneminin üçüncü sayımı olan 961h/1553-54 tarihli tahrir kaydı, Beytülahm'in yüzyıl içinde vardığı en yüksek nüfus oranına (22 mücerred 304 hane: takribî 1542 kişi) işaret eder. Eldeki mevcut veriler ışığında mezkûr asır için aynı orandan bir kez daha bahsetmek mümkün değildir. Bu sayıya Kudüs'e yerleşmiş (3 mücerred 30 hane: takribî 153 kişi) olanlar dâhil edilmemiştir. Onlar da buraya eklendiğinde popülasyon 25 mücerred 334 haneye (takribî 1695 kişi) ulaşmaktadır. Dağılıma bakıldığında Hristiyan ahalinin 12 mücerred 152 haneye (takribî 772 kişi) vardığı görülmektedir. Bu sayıya şehre göç edenler ilave edildiğinde sayı, doğal olarak daha da yükselmekte ve 15 mücerred 183 haneye (takribî 925) erişmektedir. Müslüman nüfus, bu tarihte ciddi bir sıçrama yaparak (10 mücerred 152 hane: takribî 770 kişi) yüzyıl içindeki en yüksek seviyeye vâsil olmuştur.²⁵ Bu ciddi artışın arkasında yatan en büyük neden, sağa sola kaçmak zorunda kalanların tekrar yerlerine avdet etmesidir. Müslümanların sahip olduğu aşiret bağları, zor zamanlarda onlara kabilelerin yanına sığınma imkanını sağlamıştır. Belli bir müddet sahada meydana gelen değişiklikleri uzaktan gözlemleyip şartların lehte şekillenmesi üzerine dönüş yapmaya karar vermişlerdir. Bu onların aynı zamanda yarı göçebe karakterini de yansıtmaktadır.

Zaman zaman kaynaklar dezavantajlı şahıslar hakkında önemli bilgiler sunarak dönemin toplumunun sağlık durumuna ilişkin bakış açımızı zenginleştirmektedir. Hüseyin bin Sa'b adlı bir mecnunun, bu tarihlerde İslam ahalisi arasında yaşadığının belirtilmesi bu kabilden bir örnektir.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın vefatından dört sene öncesine ait olan 970h/1562-63 tarihli dördüncü kayıt, Müslümanlar açısından işlerin iyi gitmediğine ve bazı problemlerin varlığına dair bir takım izler barındırmaktadır. 9 yıl sonra 5 mücerred 250 haneye (takribî 1255 kişi) gerileyen Beytülahm nüfusuna, Kudüs'teki yerleşiklerin (29 hane: takribî 145 kişi) sayısı ilave edildiğinde çok fazla bir değişimin (toplam 5 mücerred 279 hane: takribî 1400 kişi) meydana gelmediği görülmektedir. Hristiyan unsurun görece daha az etkilendiği (4 mücerred 144 hane: takribî 724 kişi. Şehirde yaşayan 29 hane buraya eklendiğinde sayı takribî 869 kişiye ulaşmaktadır.) bu süreç, İslam topluluğuna (1 mücerred 106 hane: takribî 531 kişi) derinden tesir etmiştir.²⁶ Karyenin Hristiyan hac destinasyonunun en önemli merkezlerinden birisi olması vakıası, bu hızlı düşüşün ardındaki neden olarak gösterilebilir. Muhtemelen bazı ehl-i İslam çeşitli sebeplerden dolayı burayı yaşamak için uygun bir mekân olarak görmeyip daha farklı yerlere yönelmeyi benimsemişlerdir. Dini hassasiyetlerin bu durumun ortaya çıkmasındaki belirgin rolü göz ardı edilemez. Zira son tahrirdeki veriler bu olguyu doğrular niteliktedir.

23 Rub' El-Cemrâ/el-Hamza? (الجمرة)?, TKG, KK.TTd, No. 178, 72a-72b.

24 BOA, TT.d, No. 1015, 199.

25 BOA, TT.d, No. 289, 75.

26 TKG, KK.TTd, No. 112, 64a-65a.

1005h/1596-97 tarihli son mufassal tahrir defteri, diğerlerinde zikredilmeyen farklı bir bilgi vererek köyde ikamet eden Hristiyan ahali hakkında canlı bir tasvir sunmaktadır. Buna göre Caferât bin Müşâk (جعفرات بن مشاق), Ali bin Ma'âlî (على بن معالي), Ali bin Safer (على بن صفر), El-Cemrâ (الجمرة)?, Zîb Nâcî (ذيب ناجى)?, Halil bin Hudayr (خليل بن خضير) ve Saîd El-Câlî (سعيد الجالى) olmak üzere toplam 7 cemaatin Beytülâhm'de yaşadığı görülmektedir. Bu veri onların aşiret/kabile sistemiyle idare edildiğine ve bu yapıyı benimsediklerine işaret etmektedir.

Hane sayılarına bakıldığında Hristiyan aşiretlerin en küçük kısmını 7 haneyle (takribi 35 kişi) Saîd El-Câlî grubu teşkil etmektedir. Tahrir defterlerinin kullandığı kavramla ifade edersek en büyük iki rub'u Zîb Nâcî (69 hane: takribî 345 kişi) ile Halil bin Hudayr (66 hane: takribî 330 kişi) oluşturmaktadır. Ellinin altında hane sayısına sahip olan geri kalanlarını ise el-Cemrâ (48 hane: takribî 240 kişi), Caferât bin Müşâk (47 hane: takribî 235 kişi), Ali bin Ma'âlî (29 hane: takribi 145 kişi) ve Ali bin Safer (21 hane: takribî 105 kişi) adlı topluluklar meydana getirmektedir.²⁷ Yüzyıl içinde mevcut dağılımın nasıl olduğuna ilişkin bilgilerimiz, sadece son sayımla sınırlı kaldığı için bütün bir asrı kapsayacak genel bir değerlendirme zor olmakla birlikte mevcut halin aşağı yukarı demografik yapıyı yansıttığı ileri sürülebilir.

Bu son kayıta Müslüman unsura rastlanmamıştır. Zaten dördüncü tahrirde buradaki mevcudiyetlerinde bir azalma meydana geldiği görülmüştü. Köyün Hristiyan haccında önemli bir yer işgal etmesi hasebiyle İslam toplumunun var olan durumdan sıkıntı duyarak burayı terke mecbur kaldıkları bunun nedeni olarak ileri sürülebilir. Bununla birlikte cemaat isimlerinin İslam isimlerini taşıyor oluşu, meseleyi zorlaştırmaktadır. Kayıtlara yakından bakıldığında Hristiyan ahali arasında Hz. Peygamber'e ait Muhammed, Ahmed ve Mustafa ismini taşıyan kişileri bulmak mümkündür. Diğer yandan Hristiyan baba adını taşıyan Müslüman isimler de vardır.²⁸ Bölgede yaşayan gayrimüslim unsurların tıpkı Müslümanlar gibi peygamber isimlerini taşıdıkları bilindiğinden bu durum aslında normaldir. Burada ilginç olan husus ise İslam Nebisi'nin adlarının İsevîler tarafından benimsenmesidir. Bütün bu karmaşa, doğal olarak bu kişilerin Müslüman olma ihtimalini akla getirmekle beraber kaydın sonuna bu hususta kesin bir açıklama konulmaması, liste içinde Hristiyan kişilerin varlığı ve burada ikamet edenlerin cizyelerine ilişkin bilgilerin son kısımda verilmesi dini aidiyet hakkındaki şüpheleri ortadan kaldırmaktadır. Bu durum, başka dine tâbi toplulukların Müslüman ahali arasındaki yaygın isimleri kullanma noktasında rahat olduklarını ve kültürel etkileşim bağlamında bundan rahatsızlık duymadıklarını göstermektedir.

2. KUDÜS'E GÖÇLER

Osmanlı egemenliğinin bölgede yerleşmesinden sonra köyden şehre doğru bir göç hareketi yaşanmıştır. Bu olgunun incelenen yüzyılda ortaya çıkmadığı ve sadece bu zaman dilimiyle de sınırlı kalmadığı tahmin edilebilir. Hristiyan ahali farklı zamanlarda çeşitli nedenlerle yaşadıkları yerden ayrılarak Kudüs'e yönelmişlerdir. İlk iki tahririn icra edildiği tarihlerde (932h?/1525-26?; 945h?/1538-39?) köylülerin kentteki mevcudiyetlerine dair herhangi bir malumat bulunmamaktadır. 1553 yılına gelindiğinde durumda bir değişiklik yaşandığı ve Beytülâhm ismini taşıyan 3 mücerred 30 hanelik (takribi 153 kişi) bir cemaatin varlığı dikkat çekmektedir. Bunların buraya gelişlerinin yeni olduğunu söylemek mevcut karineler ışığında mümkün gözükmemektedir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın manevi ehemmiyetinden dolayı şehre ayrı bir ilgi ve alaka göstermesi, buranın yeniden canlanmasına yol açmıştır. Sonuç olarak yeni idarecilerin gerçekleştirmiş olduğu değişim/dönüşüm, önceden kentte yaşayıp şartların ağırlaşması sonucu burayı terke mecbur kalanların yeniden dönüş yapmalarını kolaylaştırmıştır denilebilir.²⁹

Dördüncü tahririn icra edildiği 970h/1562-63 senesinde mezkûr topluluğun şehirde varlığını sürdürdüğü fakat 9 yıl öncesine nazaran sayılarında (28 hane, 1 mücerred: takribî 141 kişi) bir düşüş yaşandığı veriler-

27 TKG, *KK.TTd*, No. 178, 71b-73b.

28 Toma veled-i Ahmed, Toma veled-i Abbas, Nafi veled-i Zibâb, Salih veled-i Hasan, Muhammed veled-i Mustafa gibi örnekler için bk. TKG, *KK.TTd*, No. 178, 72b.

29 Mustafa Öksüz, "Kanuni Devrinde Kudüs Sancağı: İnşa ve İhya", *Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar/Suleyman The Lawgiver and His Reign, New Sources, New Approaches*, ed. M. Fatih Çalışır vd. (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, 2020), 151-168.

den anlaşılmaktadır. Topluluk içinde Demir veled-i Pehma ile Halife veled-i Ferrih adlarında 2 âmâ kişinin bulunduğu görülmektedir.³⁰ Dezavantajlı şahıslar hakkında bilgi verilirken o anki durumları esas alındığından bunların ne zaman kör oldukları belli değildir. Muhtemelen tahririn yapılmasından önceki bir zamanda çözümü olmayan birtakım sağlık sorunları, bazı bireylerin engelli bir ferde dönüşmesine yol açıyordu.

Yüzyılın nihayetinde III. Mehmed zamanında yapılan 1005h/1596-97 tarihli son sayıma ilişkin kayıtlar eksik olduğundan adı geçen cemaatin şehirdeki varlığı hakkında bilgi edinmek mümkün değildir. Asrın son çeyreğinden itibaren Kudüs'teki bazı görevlilerin hadlerini aşan faaliyetleri, kuraklık ve bedevilerin önlenemez hareketlerinin neticesinde sancakta ve bölgede asayişin kaybolması insanların yaşadıkları yerleri terk etmesine yol açmıştı.³¹ Son tahrirde köy nüfusunun 34 yıl önceki deftere göre yüksek oluşu, kentten buraya dönüşlerin olabileceği ihtimalini ortaya koymakla beraber iki veri arasındaki tarihsel boşluk, bu konuda bir değerlendirme yapmayı zorlaştırmaktadır. Mamafih bölgenin geçirdiği sıkıntılardan etkilenen Kudüs'te bir nüfus kaybı meydana gelmişti. Dolayısıyla Beytülâhm'den buraya gelip yerleşenlerin bu genel gidişatın dışında kalması beklenemezdi.³²

932h?/1525-26? ve 945h?/1538-39? tarihlerini ihtiva eden ilk iki tahrirde Yahudilerin Kudüs'te Hristiyanlara nazaran daha fazla bir nüfusa sahip olmaları dikkat çekicidir. Zira bu seneler, şehirdeki Müsevî nüfusun Müslümanlardan sonra ikinci sırayı işgal ettiği ve İsevîlerin ise dağılımda en son sırada bulunduğu dönemlerdir.³³ Bu durum sonradan değişmiş, yerli Hristiyan ahali popülasyon dengesini kendi lehlerine çevirmiş ve bunun neticesinde şehirdeki demografik yapıda bir değişiklik meydana gelmiştir.

3. BEYTÜLAHM'DEN ALINAN CIZYE

Canları, malları ve ailelerinin Müslümanlar tarafından korunması, aynı zamanda askerlik hizmetlerinin bir karşılığı olarak maddi imkanları yerinde olan gayrimüslim erkeklerinden alınan³⁴ İslami bir uygulama olan cizyeyi, Osmanlılar da tahsil etmeye devam etmişlerdir. Her bir tahrir defterine yansıyan rakamlar, izlenen siyasetin takip edilmesi noktasında faydalı olmakta ve sancakla bölgenin geçirdiği toparlanma sürecini göstermektedir. Dolayısıyla ilk zamanlarda toplanan meblağın düşük oluşu, ahalinin tamamen yurtlarına dönüşünü teşvik ve halkın maddi olarak kalkınmasını sağlamak içindi. Oranlara yansıyan artışlar sadece iktisadi refahla alakalı değildir. Devletin mali olarak sıkıntı çektiği ve paranın değer kaybettiği zamanlarda da cizye miktarında yeniden bir ayarlanmanın yapıldığı görülmektedir.

Tablo 2: Beytülâhm'den Toplanan Cizye ve Tahsis Edildiği Yerler

Tarih	Cizye	Tahsis Edilen Yer
932h?/1525-26?	70	Padişah hassı?
945h?/1538-39?	80	Padişah hassı
961h/1553-54	80	Padişah hassı?
970h/1562-63	80	Haseki Hürrem Sultan İmaret Vakfı
1005h/1596-97	90	Haseki Hürrem Sultan İmaret Vakfı

30 “Demir veled-i Pehma? İle Halife veled-i Ferrih adlı iki âmânın bulunduğu bu topluluk için bk. “Cemâ‘at-i Nasârâ ‘an-kar-ye-i Beyt Lahm ki Kudüs-i Şerîf’de mütemekkinlerdir.”, TKG, *KK.TTd*, No. 112, 14a.

31 Asi Arap kabilelerinin isyanlarından dolayı Kudüs'e gelen suyunun uzun zamandır tamir edilememesinden bahseden 28 Haziran 1573 (27 Safer 981) tarihli hüküm, mevcut vaziyeti özetlemektedir. Bu konuda bk. Murat Uluskan vd. *Al-Quds in Muhimme Registers/Mühimme Defterlerinde Kudüs I (1545-1594)*, (İstanbul: IRCICA, 2016), 119-120.

32 Bölgenin genel nüfus değerlendirmesi için bk. Mustafa Öksüz, “XVI. Yüzyıl Filistin Nüfusuna Bir Bakış”, *İnsanlığın Kırmızı Çizgisi Kudüs*, ed. Mefail Hızlı vd. (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2019), 214-228.

33 Mustafa Öksüz, “Osmanlı İdaresi'nin İlk Yüzyılında Kudüs-i Şerîf Sancağı'nda Yahudi Nüfusu”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 16 (Winter 2016), 1-24.

34 Abdulkerim Öner, *Dört Halife Dönemi'nde Beytülmal*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 211-212.

932h?/1525-26? tarihli defter kaydı, 61 kişiden 70 akçeden toplamda 4270 akçe cizye tahsil edildiğini haber vermektedir.³⁵ Hesaplama herhangi bir hata göze çarpmamaktadır. Burada dikkati çeken şey tespit edilen hane sayısının 60 olmasıdır. Buna göre 4200 akçenin toplanması lazımdı. Dolayısıyla bir kişilik cizye fazlalığı ortaya çıkmaktadır. Muhtemelen köydeki bazı şahısların zenginliğini esas alan görevliler, fazladan bir cizye koymakta bir beis görmemişlerdir. Beytülâhm'in önemli bir hac merkezi olduğu ve dışarıdan buraya çeşitli vesilelerle yardımların geldiği düşünüldüğünde köylülerin fakruzaruret içinde yaşamadıkları tahmin edilebilir. Bununla birlikte Osmanlılar, ilk yıllarda bölgenin genel gidişatını esas alıp maddi açıdan halkı rahatlatmak için bazı mali tavizler vermeyi genel bir politika olarak benimsemişlerdir. Buradan alınan cizyenin nereye tahsis edildiği, ilk defter kaydında belirtilmemekle beraber sonrakinde sultana ait olduğunun sarıh bir biçimde zikredilmesi, bu tarihte de aynı yere tevcih edilme ihtimalini güçlendirmektedir.

945h?/1538-39? yılına ait olduğu tahmin edilen ikinci kayıta -ilkinde olduğu gibi- bir hesap hatası bulunmamaktadır. Defterde kayıtlı mükellef 83 şahsa 80 akçeden toplamda 6640 akçelik cizye yüklenmiştir. Bu tarihte Hristiyanların ödeyeceği meblağa 20 akçelik bir zam gelmiştir.³⁶ Bu da ahalinin ekonomik durumunun iyileştiğini dolayısıyla bu miktara güç yetirebildiklerini göstermektedir. Kaynağın bize sunduğu yeni bilgi ise cizyelerin padişah hassı olarak toplanmasıdır. Yine bu tarihte cizyeye gelen zam asrın çoğunda yürürlükte kalmıştır.

Üçüncü tahririn icra edildiği 961h/1553-54 yılında da aynı oranın korunduğu ve Hristiyanlardan 80 akçe cizye alındığı görülmektedir.³⁷ Bu dönemde köy, sancak beyi hasları arasına katılmakla birlikte cizyenin kime ait olduğu belirtilmemiştir. Muhtemelen bu kalemdeki geliri padişah almaya devam etmiştir. Yine ilkinde olduğu gibi burada da bir hesap hatası zuhur etmektedir. 13200 akçe olan toplam meblağ, alınan miktara bölündüğünde 165 kişi ortaya çıkmaktadır. Halbuki defter kaydının da işaret ettiği üzere 164 yükümlü şahıs vardır. Beytülâhm'deki zenginliği esas alan görevlilerin fazladan bir kişiyi cizye listesine eklemekte bir sakınca görmedikleri ileri sürülebilir.

970h/1562-63 tarihli dördüncü kayıt, 80 akçelik miktarın muhafaza edildiğini ifade etmekle beraber alacaklı cihetinde köklü bir değişikliğin meydana geldiğini göstermektedir. Kanûnî Sultan Süleyman, eşi Hürrem Sultan'ın Kudüs'te kurulan imaret projesine destek olmak maksadıyla buradan toplanan cizyeleri onun vakfına tahsis etmiştir. Köyde toplamda 148 kişilik bir Hristiyan mükellef topluluğu bulunmasına rağmen 149 şahıstan 11920 akçelik bir cizye miktarı defter kaydına geçirilmiştir. Kâtip evlilik çağına gelip bir hanesi olmayanları (mücerred) 5 kişi olarak kaydetmiştir.³⁸ Bu zaviyeden ele alındığında hesapta (144 hane 5 mücerred) bir hata bulunmamaktadır. Fakat belgeye bakıldığında mücerred şahısların sayısının 4 olduğu ortaya çıkmaktadır. Nüfusa dair değerlendirmelerde katiplerin verdiklerinden ziyade ulaşılan neticeler esas alındığı için aynı usul burada cizyeye uygulanmıştır. Dolayısıyla da bu farklılığın belirmesi kaçınılmaz olmuştur.

Yüzyılın nihayetine tesadüf eden 1005h/1596-97 yılına ait son tahrir defterinde 80 akçeden 90 akçeye yükselmesi sebebiyle 10 akçelik bir artışın cizyeye zam olarak yansıdığı ve 278 neferden toplamda 35830 akçenin toplandığı görülmektedir.³⁹ Tahsil edilen miktar esas alındığında köyde 398 civarında mükellef Hristiyan şahsın yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki defterde 278 kişiden yükümlü olarak söz edilmektedir. Ayrıca söz konusu veriler üzerinden bir hesaplama yapıldığında toplam da 25020 akçenin tahsil edilmesi gerekirken iki rakam arasında 10810 akçelik bir fark bulunmaktadır. Dolayısıyla burada basit bir hatadan daha ziyade çelişkili veriler göze çarpmaktadır. Cemaat içindeki bazılarının zengin olmaları sebebiyle orta ve fakir sınıfa nazaran daha fazla ödeme yapmaları mümkündür. Bu da farklılaşmanın kaynağını ortaya koymaktadır. Hürrem Sultan'ın Kudüs'te kurduğu İmaret Vakfı'nın buradaki cizyenin alacaklısı olduğunu belirtmek gerekir.

35 BOA, *TT.d.*, No. 427, 274.

36 BOA, *TT.d.*, No. 1015, 199.

37 BOA, *TT.d.*, No. 289, 75.

38 TKG, *KK.TTd.*, No. 112, 65a.

39 TKG, *KK.TTd.*, No. 178, 73b.

Kudüs'te ikamet eden Beytülâhm menşeli Hristiyanların cizyesi hakkında bir malumat bulmak mümkün değildir. Halbuki köydekilerin nereye ödemeleri gerektiği defterlerde beyan edilmişti. Muhtemelen onlar da köylülerin bağlı buldukları yere yükümlülüklerini ödemeye devam ediyorlardı.

Cizyenin tespitinde üç kategori tespit eden Hanefi ulemasının aksine Osmanlılar, başlangıçtan itibaren herkes için aynı meblağı belirlemiş ve bu tutumlarını yüzyıl boyunca sürdürmüşlerdir.⁴⁰ Ufak tefek farklılıklara rağmen hesaplar, bu yaklaşımı doğrulamaktadır. Oranın sabit tutulmasına karşın son cizye hesabında ortaya çıkan fahiş fark, görevlilerin yeni yönelimleri de benimsediklerini göstermektedir. Beytülâhm'in hac münasebetiyle devamlı surette Hristiyanlar tarafından ziyareti ve bunun neticesinde burada bir insan kalabalığının teşekkülü, cizye mükellef sayılarının yeniden belirlenmesi hususunda görevlileri teşvik etmiş olmalıdır. Bu da doğal olarak yükümlü listesinin artmasına yol açmıştır.

4. BEYTÜLAHM'DEN FAYDALANAN VAKIFLAR

Hristiyan hac ziyaretgâhlarının önemlilerinden birisi olması hasebiyle Beytülâhm, tarih boyunca hacıları kendine cezbetmiştir. Hz. İsa'nın doğum yeri olarak kabul edilmesi, Hristiyanlar nezdinde buraya ayrı bir değer atfedilmesine yol açmıştır. Bu da nihayetinde köye dışarıdan sadaka kabilinden birçok yardımın gelmesini mümkün kılmıştır. Bu hareketlilik ve bunun sağlamış olduğu maddi zenginlik, doğal olarak buranın zamanla bazı vakıflara tahsisine neden olmuştur.

Yukarıda da işaret olunduğu üzere gelirlerin fazlalığı İslam fethi sonrası Beytülâhm'de hak sahibi olarak bazı vakıfların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunların bir kısmı kadim olmakla birlikte bazılarının da sonradan Osmanlı zamanında ihdas edildiği bilinmektedir. Öteden beri Mekke ve Medine'nin ihtiyaçları için bu iki mübarek beldeye yardım maksadıyla hayratın tahsis edilmesi eski bir gelenektir. Nitekim bu âdete binaen "Haremeyn-i Şerîfeyn'e köyden bazı gelirler vakfedilmiştir. İlk üç defterde vakfın ismi zikredilmekle beraber vâkıfın kim olduğuna dair bir işaret yoktur. 970h/1562-63 tarihli tahrirdeki Memlûk Sultanı Kayıtbay'ın vakfın banisi olduğuna dair kanıt, bu husustaki müphemliği ortadan kaldırmakta ve çeşîşe/deşîşe ifadesiyle de vakfın mahiyetine ilişkin bilgiler sunmaktadır.

Öğütülmüş hububatın et ve hurma karıştırılmasıyla yapılan yemeğin adı olan çeşîşe zamanla halk arasında deşîşeye dönüşmüştür. Bu yemeğin Hz. Peygamber zamanında hazırlanmaya başlanıp Haremeyn misafirlerine bir sadaka olarak ikram edildiği bilinmekle beraber bu işin vakfa tahvili hususunda ilk öncülüğün kimin tarafından yapıldığına ilişkin kesin bir malumat yoktur. Zamanla bu âdetin sultanlar tarafından benimsendiği ve Mekke ile Medine'ye gelen hacıların gıda ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla muhtelif vakıfların tesis edildiği görülmektedir. Osmanlılar, Mısır ve Suriye bölgesini ele geçirdikten sonra kadim evkafı muhafaza ederek bunlara ihtimam göstermişlerdir.⁴¹

Tablo 3: Beytülâhm'de Hisseleri Bulunan Müslüman Vakıflar

Defter	Vakıf Adı	Gelir
932h?/1525-26?	Haremeyn Vakfı	1225
945h?/1538-39?	Haremeyn Vakfı	2547,5
961h/1553-54	Haremeyn Vakfı	4667
970h/1562-63	İmaret (Haseki Sultan Vakfı)	Cizye: 11920 23925
	Sultan Kayıtbay Haremeyn Deşîşesi Vakfı	7675
1005h/1596-97	İmaret (Haseki Sultan Vakfı)	Cizye: 35830 27000
	Sultan Kayıtbay Haremeyn Deşîşesi Vakfı	9000

40 Cizye için bk. Mehmet Erkal, "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Ekim 2022).

41 Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Deşîşe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Ekim 2022).

932h?/1525-26? tarihli olduğu tahmin edilen mufassal tahrir defterde Beytülâhm'in gelirlerinin tımar ve vakıf arasında bölüşüldüğü görülmektedir. Tımarlı sipahinin (18t/3675) doğal olarak irattan daha fazla pay aldığı, vakfa ise (6t/1225) mütevazı bir hissenin düştüğünü belirtmek gerekir.⁴²

İkinci tahririn icra edildiği 945h?/1538-39? tarihli kayıt, varidatın artış kaydettiğini ifade etmekle birlikte buradan nemalanan taraflar arasında bir değişimin meydana geldiğini de haber vermektedir. Önceki kayıta timara tahsis edilen gelirin burada padişaha ayrıldığı (18t/7642,5) görülmektedir. Haremeyn Vakfı'nın (6t/2547,5) varidatında sultaninkinde olduğu gibi bir artış gerçekleşmiştir.⁴³ Aslında bu Beytülâhm'in maddi açıdan toparlandığının bir göstergesidir. Görevliler gözle görülür bir iyileşme olduğunda daha önce tanınan vergi imtiyazlarına bir son vererek olması gerekeni uygulamakta tereddüt göstermemişlerdir.

Kanûnî Sultan Süleyman devrinin üçüncü tahririnin icra edildiği 961h/1553-54 senesinde tekrar başka bir değişikliğe tanıklık etmek mümkündür. Köyden alınan gelirin ait olduğu taraflardan birisi yeniden değişikliğe uğramış ve burası sancak beyine (18t/14000) has olarak verilmiştir. Deşîşe vakfının varidatında (6t/4667) tutar bağlamında diğerinde olduğu gibi bir artışın gerçekleştiği görülmektedir.⁴⁴

970h/1562-63 yılına gelindiğinde Beytülâhm'in statüsünde köklü bir değişiklik meydana gelmiştir. Haseki Hürrem Sultan'ın büyük imaret projesi için Kanuni Sultan Süleyman 13 Mayıs 1557'de (12 Receb 964) eşinin hayratına mali destek olmak maksadıyla burayı tahsis etmiştir.⁴⁵ Gelirlerin yükseliş kaydettiği bu dönemde doğal olarak en çok payı (18t 23925) Kudüs'teki İmaret alırken Sultan Kayıtbay'ın vakfı (6t 7275) da bir öncekine nazaran oran bağlamında bir yükseliş göstermiştir. Hürrem Sultan'ın gelirleri arasına cizyenin de ilave edildiğini belirtmek gerekir. Bundan sonra da bu kalem buraya ait olacaktır.⁴⁶

1005h/1596-97 senesinde yapılan son tahrirde de gelirlerde bir artış meydana geldiği görülmekle beraber yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı maliyesinin çeşitli sıkıntılar yaşadığı ve paranın değer kaybettiği bilinmektedir.⁴⁷ Doğal olarak bu artış değerlendirilirken bu nokta da göz önünde tutulmalıdır. İmaret'in dağılımdan esas payı (18t/27000) almaya devam ettiği, Memlûk deşîşesinin de (6t/9000) iradındaki artışın sürdüğü anlaşılmaktadır.⁴⁸

Köyün sadece Mekke ve Medine'ye yardım sağlamada kullanılmadığı yeri geldiğinde Halîlürrahman Vakfı'na destek maksadıyla buradan istifade edildiği bilinmektedir. Ağustos 1540 (Evasıt-ı Rebiulahir 947) tarihli Şam'dan Kudüs kadısıyla Nakkaş Mehmet Çelebi'ye yollanan emirde, padişahın Halîlürrahman'da bulunan sofrası için vakfedilen iki yüz irdeb buğdayın Gazze haslarından verilmesi için hükm-i şerif gönderildiği hatırlatılmış; ardından vilayet defterdarına ihtiyacın Beytülâhm ve Beyt Câlâ'dan karşılanması, eğer yetmez ise civardaki diğer yerlerden telafi edilmesi hususunda tezkire yazıldığı ifade edilerek gerekenin yapılması buyrulmuştur.⁴⁹

En eski tarihli vakıf kaydının, ikinci halifenin Kudüs seyahati esnasında namaz kıldığı yer olması hasebiyle hatırasına binaen yapılan Hz. Ömer Cami'ne ait olduğu ileri sürülebilir. Buranın ilk defa kim tarafından yaptırıldığına ve vakfının ne zaman kurulduğuna ilişkin bir malumat tahrir defterlerinde bulunmamaktadır. Mescidin yeri konusunda da bir karmaşanın kaynaklara yansıdığını belirtmek gerekir. Aşağıda işaret edileceği üzere Beytülâhm'in yanını ve içini işaret eden kayıtlar bulunmakla beraber çoğunluk buranın mekânını dâhilde göstermiştir. Netice itibarıyla, Hristiyanlığın kutsal mabetlerinin bulunduğu yer, Mescid-i Aksa'nın da içinde bulunduğu kenti teslim almaya giden ikinci halifenin anısına yakinen şahitlik etmektedir. Bu ibadethanenin giderlerini karşılayan gelir kaynağının köy olmadığını hariçten yerlerin buranın

42 BOA, *TT.d.*, No. 427, 274.

43 BOA, *TT.d.*, No. 1015, 199.

44 BOA, *TT.d.*, No. 289, 75.

45 Mustafa Öksüz, "Kuruluş Yıllarında Kudüs Haseki Hürrem Sultan İmaretini Envanterine Bir Bakış", *Kudüs'ün Melikesi Haseki Sultan Vakfı (Kuruluşu, Yönetimi ve Mülkleri)*, ed. Zekeriya Kurşun vd. (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2022), 40.

46 TKG, *KK.TTd.*, No. 112, 65a.

47 Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 115.

48 TKG, *KK.TTd.*, No. 178, 73b.

49 *Kudüs Mahkeme Kayıtları (961-962)*, İSAM, No. 29, 27.

ihtiyaçlarını karşılamak üzere tahsis edildiğini ifade etmek lazımdır. Bu karineler caminin sonradan inşa edildiği iddialarını da güçlendirmektedir.

Köyün civarında bulunan Hirbetü'd-Debâriye adıyla bilinen yerle Ümmü Tûbâ'nın etrafında olan Halletü'l-'Urbâviye isimli bir arazinin mezkûr caminin ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakıf olarak tahsis edildiği kayıtlarda yer almaktadır. Nitekim bu konuya ilişkin en eski tarihi malumat 961h/1553-54 yılına aittir. Burada vakfa ait yerlerden sadece Hirbetü'd-Debâriye zikredilmiştir.⁵⁰ Kayıttan buranın has olarak yönetildiği, mabedin yeri olarak Beytülâhm'in yanının işaret edildiği ve bu toprak parçasından elde edilen gelirin 950 akçe olduğu öğrenilmektedir.

970h/1562-63 senesine gelindiğinde vakfa tahsisli yerlerden yalnızca Ümmü Tuba'nın etrafındaki Halletü'l-'Urbâviye adlı mezradan bahsedilmektedir.⁵¹ Caminin vakfı olarak zikredilen mezranın has olarak idare edildiğini belirten kayıt, buradan 1000 akçelik bir gelirin toplandığını söylemektedir.

Yukarıdaki verinin 1005h/1596-97 tarihli mufassal tahrir defterinde de tekrarlandığı görülmekle birlikte burasının Hz. Ömer tarafından vakfedildiğine ilişkin öncekilerde bulunmayan yeni bir bilgi sunulmaktadır.⁵² Bu da buranın ikinci halife tarafından vakfedildiği meselesini gündeme getirmekle birlikte mevcut karineler ışığında bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün gözükmemektedir.

Bu örneğe benzer başka bir vakfa, Nûbâ köyünde ikinci halife adına inşa edilen Ömerî Mescidi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Taşa kazınan bir vakfiyede mezkûr karyenin Hz. Ömer tarafından Sahretullâh'a ve Mescid-i Aksa'ya vakfedildiği belirtilmiştir. Burada dikkat çeken husus, adı geçen köyün içindeki camiye vakıf olarak tahsis edilmemesidir.⁵³ Tahrir defterlerine müracaat edildiğinde vâkıfın kimliğine ilişkin herhangi bir bilgi kayıtlarda bulunmamaktadır.⁵⁴ Dolayısıyla bu müphemlik ikinci halifenin Filistin'de yaptığı vakıflar hususunda, bazı soru işaretlerinin doğmasına yol açmaktadır. Sonraki kuşakların ona olan sevgilerinden dolayı hatırasına binaen adını taşıyan camiler inşa ettikleri, onların muhafazasını sağlamak için çeşitli vakıflar kurdukları ve bunları ona nispet ettikleri ileri sürülebilir.

5. BEYTÜLAHM'DEKİ ÜRETİM VE TOPLANAN VERGİ

Esas itibariyle tarıma dayalı olan on altıncı asırdaki köy ekonomisine ilişkin dönemin üretim yapısını yansıtan verileri kaynaklarda bulmak mümkündür. Buradaki bilgilere dayanarak Beytülâhm'deki iktisadi hayata dair bazı değerlendirmeler yapılabilir. Mufassal tahrir defterleri akçe cinsinden her bir üründen beklenen geliri tek tek açıkladığından istihsalin mahiyeti ve yüzyıl içinde geçirdiği değişim ve dönüşüm anlaşılabilir.

932h?/1525-26? senesinde icra edilen tahrir kaydı, bölgenin ve Beytülâhm'in yaşadığı kaotik ortamı yansıtmaktadır. Nitekim bu veriler, sonrakilerle kıyaslandığında oldukça mütevazı bir mahiyet arz etmektedir. Burada köydeki tarımsal faaliyetlere ilişkin başlangıç düzeyinde malumat bulmak mümkündür. Buğday (1500), zeytin (1200), bağcılık (1200) ve arpa (1050) tarımının haricinde diğer gelir kalemlerinin mevcudiyetlerine işaret yoktur. İlk defterde üretim listesinde isimleri bulunan ürünlerden sadece zeytine sonraki kayıtlarda tesadüf edilmemektedir. Bu da köylülerin çeşitli nedenlerden bu ürünün ziraatıyla ilgilenmeyi bıraktıklarını göstermekle birlikte külli bir terk edişten bahsetmek mümkün değildir. Zira 10 Aralık 1597

50 “Kıt‘at-u arzın Hirbet-ü Reyve (خربة رية) tu‘rafu bi-Hirbeti‘d-Debâriye (خربة الدبارية) Vakf-u Câmi‘-i ‘Ömer bin Hattâb Radyallâhu ‘anh nezd-i Beyt Lahm tâbi‘-i Kudüs-i Şerif tamâmen hâsıl kısmun mine‘r-rub‘ 950, hâs el-‘öşr ‘an-mâli‘l-vakf 95”, BOA, *TT.d*, No. 289, 67.

51 “Mezra‘â-i Hirbet-ü Mezmûriye (خربة مزمورية) tu‘rafu Halletü‘l-'Urbâviye (خلة العرباوية) der-nezd-i karye-i Ümm-ü Tûbâ Vakf-u Câmi‘-i ‘Ömer bin Hattâb radyallâhu ‘anh der-karye-i Beyt Lahm tâbi‘-i m. Hâs Hâsıl kısmun mine‘r-rub‘ 1000 el-‘öşr ‘an-mâli‘l-vakf hâs 100”, TKG, *KK.TTd*, No. 112, 26a.

52 “Mezra‘â-i Hirbet-ü Mezmûriye tu‘rafu Halletü‘l-'Urbâviye (خلة العرباوية) der-nezd-i karye-i Ümm-ü Tûbâ, vakf-u Hazret-i ‘Ömer bin Hattâb radyallâhu ‘anh der-karye-i Beyt Lahm tâbi‘-i Kudüs-i Şerif Hâs Hâsıl kısmun mine‘r-rub‘ 1200, el-‘öşr ‘an-mâli‘l-vakf hâs 120”, TKG, *KK.TTd*, No. 178, 24b.

53 Bahattin Turgut, “İslam Medeniyetinde Vakfiye: Hz. Ömer Örneği”, *İlted: İlahiyat Tetkikleri Dergisi/Journal of İlahiyat Seseaches* 50 (Aralık/December 2018/2), 280.

54 BOA, *TT.d*, No. 1015, 304.; BOA, *TT.d*, No. 289, 228.; TKG, *KK.TTd*, No. 112, 88a.; TKG, *KK.TTd*, No. 178, 102b.

(1 Cemâziyelevvel 1006) tarihli mahkeme kaydı, karye arazisinden satın alınan üzüm, incir ve zeytin fidelelerinden söz etmektedir. Dolayısıyla genel eğilimi etkilemeyen bir düzeyde zeytin yetiştiriciliğinin devam ettiği ileri sürülebilir.⁵⁵

Köyden toplanan vergilerden faydalanan yerlere bakıldığında ilk başta tımarlı sipahinin (3675) geldiğini ve Haremeyn vakfının ise (1225) son sırada olduğunu belirtmek gerekir. Her iki tarafın aldığı miktarın toplamına bakıldığında bunun 4900 akçe olduğu görülür. Ancak her bir gelir kalemi tek tek toplandığında hesabın 4950 akçe etmesi lazımken arada 50 akçelik bir fark ortaya çıkmaktadır. Muhtemelen bu kalemlerin birisinde hedeflenen vergi gelirinin ya da üretimin elde edilemediği anlaşılmaktadır. İlk sayım için oldukça düşük olan bu oranlar, daha sonraları hızlı bir şekilde artış kaydetmiştir.

Tablo 4: Beytülâhm'den Elde Edilen Mahsul ve Vergi

Tarih	Mahsul ve Vergi							
	Hinta ⁵⁶	Şa'ır	Kürüm	Zeytün	Ma'z ve Ganem	Nahl	Bâd-ı Hevâ	Yekün
932h?/1525-26? ⁵⁷	45/1500	45/1050	1200	1200				4950
945h?/1538-39? ⁵⁸	412/5760	412/3210	150		400	360	400	10190
961h/1553-54 ⁵⁹	Girâre 20/9600	Girâre 20/5200	3000 ⁶⁰		437 ⁶¹		430 ⁶²	18667
970h/1562-63 ⁶³	25 girâre/12000	20 girâre/5200	11200 ⁶⁴		1300 ⁶⁵		1280	30700
1005h/1596-97 ⁶⁶	Girâre 30/kıymet/15000	Girâre 11 kıymet/3080	15000 ⁶⁷		1500 ⁶⁸		420	36000

Yaklaşık 13 yıl sonraki veriler (945h?/1538-39?), ilkinde nazaran daha zengin bir bakış açısı sunmaktadır. Meblağları haricinde köyde üretilen tarımsal gıdalarda bir değişim meydana gelmemiştir. Bu tarihte listeye ilave edilenler ise keçi ve koyun besiciliğinin yanında arı yetiştiriciliği olmuştur. Gelir kalemi bağlamında buğdayın (5760) ilk sırayı işgal ettiği listede onu arpa (3210) ve bağcılık (150) takip etmiştir. Bağcılığın ilk veriye göre dramatik düşüşü ve zeytine dair bahsin olmayışı dikkat çekicidir. Bu da köylülerin bağlarını bozup zeytin ziraatını terk ederek farklı arayışlara girdiğini göstermektedir. Diğer taraftan ilk sayımda gözükmeyen hayvancılık, burada kendine yer bulmuştur. Ahali koyun ve keçi besiciliğinin (400) yanı sıra arıcılıkla da (360) uğraşmıştır.

55 *Sicillâtu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyye (sicil rakam 78)*, haz. İbrahim Rabaia (İstanbul: IRCICA, 2015), 217.

56 Hinta: Buğday Şa'ır : Arpa; Kürüm: Bağ; Zeytün: Zeytin; Ma'z ve Ganem: Keçi ve koyun; Nahl: Arı.

57 BOA, *TT.d.*, No. 427, 274.

58 Hesaplama 10280 olması gerekmektedir. Burada bir hata olduğu göze çarpmaktadır. Bk. BOA, *TT.d.*, No. 1015, 199.

59 BOA, *TT.d.*, No. 289, 75.

60 Burada "Harâcu'l-Kürüm ve gayruhu 3000" başlığı altında kaydedilmiştir.

61 Burada "Resm-i ma'z, nahl 437" başlığı altında kaydedilmiştir.

62 Burada "Resm-i 'Arûs ve Bâd-ı hevâ 430" başlığı altında kaydedilmiştir.

63 Hâsıl kısmın mine's-sülüs 62 feddân, yekün 30700 olarak verilmekle birlikte burada bir hesap hatası vardır. Normalde 30980 olması lazım gelmektedir. Bk. TKG, *KK.TTd.*, No. 112, 65a.

64 Burada "Harâcu'l-Kürüm ve gayruhu 11200" başlığı altında kaydedilmiştir.

65 Burada "Resm-i ma'z, nahl 1300" başlığı altında kaydedilmiştir.

66 "Yekün 36000" olarak verilmesine karşın toplam "35000" etmektedir. Bk. TKG, *KK.TTd.*, No. 178, 73b

67 Burada "Harâcu'l-Kürüm ve gayruhu 15000" başlığı altında kaydedilmiştir.

68 Burada "Resm-i ma'z, nahl 1500" başlığı altında kaydedilmiştir.

Toplanan vergi (10190) bağlamında öncekine nazaran ciddi bir artış yaşandığı görülmektedir. Kendisine herhangi bir işaretin bulunmadığı birçok kalemi kapsayan bâd-ı hevâ (400), listeye bu tarihte dâhil olmuştur. Beytülâhm'den elde edilen gelirden faydalanan tımarlı sipahi, yerini padişaha terk ederken vakıf kısmında bir değişim yaşanmamıştır. Aslan payını sultan (7642,5) alırken Haremeyn'e tahsis edilen hayrat (2547,5) ilk veriye kıyasla yüzde yüzlük bir artış kaydetse de ikinci sıradaki yerini korumuştur. Zaten bu konum yüzyıl boyunca asla değişmeyecektir.

Kanûnî Sultan Süleyman devrinin üçüncü sayımı olan 961h/1553-54 senesine ait defter, üretimdeki hız ve onun vergiye yansıyan olumlu kısmına işaret etmektedir. Bununla beraber diğer taraftan bazı istihsal kalemlerinde değişimlerin yaşandığı da anlaşılmaktadır. 15 yıl sonrasına ait olan bu veri, buğday (9600) ile arpanın (5200) üretimdeki ağırlığını koruduğunu göstermektedir. Burada ilginç olan nokta ise tek kalem altında cinsi belirtilmeyen diğer ürünlerle deftere geçirilen bağcılığın (3000), geçen seferki düşüşe göre çok hızlı bir yükseliş kaydetmesidir. Sonraki dökümanlarda da aynı metodun benimsendiği ve ötekilerin türüne ilişkin bir açıklamanın yapılmadığı görülmektedir. Mevsimsel etkilerle pazarın bağ ürünlerine ihtiyacı, köylüyü bu yöne teşvik etmiş olmalıdır. Hayvancılık tarafında ise sadece arıcılıkla keçi besiciliğine (437) bir kalem başlığı altında vurgu vardır. Geçen kayıta kendisinden bahsedilen koyuna ise ne burada ve ne de sonrakilerde herhangi bir ima yoktur. Ahali çeşitli nedenlerle bu hayvanın yetiştiriciliğinden vazgeçmiş gözükmeyle birlikte bunun külli bir terk ediş olduğunu söylemek isabetli olmaz.

Vergilerin toplam miktarında (18667) artış eğilimi sürmüştür. İkinci sayımda listeye katılan bâd-ı hevâ, resm-i arûs adlı bir başka vergiyle (430) bir başlık altında zikredilmiştir. Dolayısıyla buradan elde edilen gelirin ne kadarı hangisine aittir hesaplamak mümkün değildir. Beytülâhm'den alınan vergiden nemalanan taraflardan biri yine değişikliğe uğramıştır. Bu sefer burasının sancak beyi geliri (14000) olarak kaydedildiği görülmektedir. Haremeyn'e vakıf olarak tahsis edilen hissede (4667) de yükseliş devam etmiştir.

Padişahın vefatından dört yıl öncesine ait Kanûnî dönemi son tahrir kaydı (970h/1562-63), köydeki tarımsal üretimin canlı olduğunu göstermektedir. Buğdayın (12000) birinciliğini koruduğu listede, bağcılık ve diğerleri (11200) ikinci sırada yer almaktadır. Onları geçen tahrirdeki seviyesini koruyan arpa (5200), izlemektedir. Bu aynı zamanda onun yüzyıl içindeki ulaştığı en yüksek zirveyi temsil etmekte ve bundan sonra düşüşe geçtiği görülmektedir. Arı yetiştiriciliğiyle keçi besiciliği de (1300) yükseliş kaydetmeyi sürdürmüştür. Bu oran öncekiyle karşılaştırıldığında ciddi bir sıçramayı ifade etmektedir.

Toplanan vergide (30700) de artış yaşanmaya devam etmekle beraber hesaplama da bir hata mevcuttur. Zira tarafların toplamda buradan aldıkları farklı bir tutara (31200) tekabül etmektedir. Ayrıca gelir kalemleri tek tek hesaplandığında ise başka bir meblağ (30980) ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ortada bir karmaşanın olduğu ve görevlilerin muhasebe kayıtlarını tutarken bir yanlışla düştükleri barizdir. Gelirden nemalanan kesimlerin birisinde yine bir değişiklik yaşanmasıyla Beytülâhm bu tarihte tam bir vakıf köyü olma statüsünü kazanmıştır. Hürrem Sultan'ın Kudüs'teki İmareti (23925), esas hissenin sahibi olmuştur. Bu zamana kadar kimin tarafından kurulduğu belli olmayan Haremeyn hayrının Memlûk Sultanı Kayıtbay'ın olduğu bu kayıttan öğrenilmektedir. Onun payında (7275) da yükseliş sürmüştür. Bunların haricinde bâd-ı hevâ kalemine ait iradın (1280), yüzyıl içindeki en yüksek seviyeye bu dönemde eriştiği anlaşılmaktadır.

III. Mehmed zamanında tutulan 1005h/1596-97 yılına ait defter, ürünlerden tahsil edilen vergilerde bir artışın yaşandığını göstermektedir. Veriler incelenirken devletin içine düşmüş olduğu mali bunalımdan ötürü akçenin değer kaybı da dikkate alınmalıdır. Buğdayın (15000) zirveyi, tek bir başlık altında kaydedilen bağcılık ve diğerleriyle (15000) paylaştığını belirtmek gerekir. Onları geçen tahrirle nazaran kayba uğradığı görülen arpa (3080) izlemektedir. Keçi yetiştiriciliğiyle arıcılığın (1500) yüzyıl içindeki en yüksek orana bu tarihte ulaştığı görülmektedir.

Köyden toplanan vergideki artış (36000) öncekilere nazaran daha mütevazî bir vaziyet arz etmektedir. Burada da bir hesap hatası göze çarpmaktadır. Vergi alınan tüm kalemler tek tek hesaplandığında ortaya başka bir meblağ (35000) çıkmaktadır. Halbuki defterde görevlilerin düştüğü tutar ise yukarıda ilk zikredilendir. Ayrıca bunu gelirden faydalanan kesimlerin payına düşen sayılar doğrulamaktadır. Muhtemelen tahrirle vazifeli kişiler, bilinmeyen nedenden veyahut paranın değer kaybı gibi olasılıktan ötürü mevcut

meblağa ekleme yapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Yine bu tarihte bâd-ı hevâ vergisinde (420) öncekine göre bir düşüş meydana geldiği görülmektedir. Artık tamamıyla bir vakıf köyüne dönüşmüş olan Beytülâhm'in en büyük hissedarı İmaret (27000) ile küçük ortağı Kayıtbay'ın (9000) gelirlerindeki artışın sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu son anlatılanlar, paranın değer kaybından ve son iki kayıt arasındaki otuz dört yıllık boşluktan dolayı bir kesinlik taşımamaktadır.

Köyün zengin bir gelire sahip oluşu, taşradaki idarecilerin burayı kendi irat kaynakları arasına katmaya teşvik etmiştir. Nitekim bu da devlet merkezi ile onların karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. Nakkaş Mehmed Çelebi'ye gönderilen hükümde (Evâhir-i Safer 947/Haziran-Temmuz 1540), sancakbeyinin “bana verildi” diyerek buraya müdahalesinden bahsedilip, böyle bir yetkisinin olmadığı hatırlatılmış ve derhal bu teşebbüse engel olunması emredilmiştir.⁶⁹

Bazen mevsimsel şartların dayatmasından dolayı sancak ve civarında kıtlığın yaşandığı da olmuştur. 15 Nisan 1572 tarihli hüküm, Kudüs ve Halilürrahman'da böyle bir durumun kısmen vuku bulduğunu haber vermektedir. Doğal olarak talebin iç piyasadan karşılanamaması, fiyat artışına yol açtığı için ahali dışarıdan mal getirmek zorunda kalmıştı. Taşradaki görevliler tarafından hariçten getirilen gıda malzemesine zorluk çıkarılması üzerine vaziyet payitahta intikal ettirilmişti. İçeride fiyatları artıracığı korkusundan dışarıya tarım ürünlerinin satışını hoş karşılamayan ve malın üretildiği yerin ihtiyacını karşılama prensibini öncelik olarak benimseyen klasik Osmanlı yaklaşımı, bu konuda halkın şikayetini haklı bularak gereken izni vermiştir.⁷⁰

6. KÖYÜN ETRAFINDA BULUNAN MEZRALAR

Beytülâhm'in etrafında bulunan bazı yerlere ilişkin imaları, defter kayıtlarından bulmak mümkündür. Şeyhli, Kâkûlâ⁷¹ ve Hâric Vâdi'l-İneb adlı üç mezranın köyün civarında bulunduğu tahrir kaynaklarından öğrenilmektedir. Her üçünün de padişahın gelir kaynakları arasında gösteriliyor oluşu dikkat çekicidir. Bununla birlikte bunlardan yalnızca birinin yani Şeyhli'nin (300) gelirinin doğrudan sultan namına tahsil edildiği görülmektedir. Buradan toplanan irat nihayetinde küçük bir oranı temsil etmektedir. Halkının çoğunluğu gayrimüslim olan bir karyenin civarındaki yerleri, sultana gelir olarak ayırmanın arkasında yatan sebep, azınlıkları taşrada vuku bulması muhtemel sıkıntılardan korumak olabilir mi? Böyle bir gerilimin işaretlerini taşıyan belgelerin mevcudiyeti bu yorumlara yol açmakla birlikte bu hususta peşin hüküm vermek doğru değildir.

Kâkûlâ ve Hâric Vâdi'l-İneb adlı diğer ikisi mezra ise yukarıda bahsi geçenden farklı olarak mukataaya verilmiştir. Bunların vakıf olmadığını, sadece kiraya verildiğini ve böylece buraların şenlenmesinin hedeflendiğini belirtmek gerekir. 1005h/1596-97 yılında bu ikisinin işini üstlenen şahsın ismine bakıldığında Şeyh Ahmed Rufai'nin halifelerinden Ahmed Nasirüddîn el-Harîrî olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da mevzuyu ilginç hale getirmektedir. Hristiyan akidesinde önemli bir yer tutan bir köyün yakınındaki bir mezranın bir dervişe tahsisi, klasik Osmanlı kolonizasyon uygulamasını akla getirmekle birlikte bu konuda kati bir şey söylemek doğru değildir.⁷² Bununla birlikte Rufâ'î tarikatına mensup bir halifeye Hristiyan hacıların uğrak noktası olan Hz. İsa'nın doğduğu köyün civarındaki mezraların maktu olarak verilmesi salt bir iktisadi gayeyle de açıklanamaz.

69 *Kudüs Mahkeme Kayıtları (945)*, İSAM, No. 9, 15.

70 Uluskan vd. *Al-Quds in Muhimme Registers/Mühimme Defterlerinde Kudüs I (1545-1594)*, 110.

71 “Mezra'a-i Kâkûlâ der-nezd-i karye-i Beyt Lahm hâss-ı şâhî hâsıl 200, ber-vech-i maktû' der-'uhde-i Şeyh Ahmed Nasirüddîn el-Harîrî halife-i Kutbi'l-ârifin Veliyyullâh Mevlânâ Şeyh Ahmed er-Rufâ'î kuddise sirruhu”, “Mezra'a-i Şeyhli der-nezd-i karye-i Beyt Lahm tâbi'-m. hâss-ı şâhî hâsıl 300”, TKG, *KK.TTd*, No. 178, 21b.

72 “Mezra'a-i Hâric Vâdi'l-İneb (خارج وادی العنب) der-nezd-i karye-i Beyt Lahm tâbi'-i m. hâs hâsıl 300. Ber-vech-i maktû' der-'uhde-i Şeyh Ahmed Nasirüddîn el-Harîrî Halife-i Mevlânâ Veliyyullâh Şeyh Ahmed er-Rufâ'î kuddise sirruhu”, TKG, *KK.TTd*, No. 178, 24a.

7. KÖYDEKİ HRİSTİYAN MABETLER

Beytülahm'in ahalsinin çoğunluğunun Hristiyanlardan oluştuğuna yukarıda nüfus kısmında işaret edildi. Doğal olarak burada başta kiliseler olmak üzere çeşitli manastırlar vardı. Köyün Hz. İsa'nın doğum yeri olarak takdis edildiği hatırlandığında, bunun olması son derece tabiidir. İbadethanelere ilişkin bilgiler, genellikle mahkeme kayıtlarına ya da payitahta sunulan dilekçelere yansımıştır. Bunun haricinde istisnai bir durum olmadıkça döneme ait kaynakların gayrimüslim mabetleri hakkında genellikle susmayı benimsediği görülmektedir. Bu tutumla bir bakıma onlara var ama yok muamelesi yapıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı kaynaklarında söz konusu yapılara ilişkin bolca malzemenin varlığı dikkat çekicidir. Aynı durum köydeki dini mekanlar için de geçerlidir. Mevcudiyetlerine dair malumat, dönemin vesikaları içinde bulunmaktadır.

Gayrimüslim mabetlerinin tamir işi hukuki bir prosedüre tâbi idi. Buna göre azınlık grupların temsilcileri kadının huzuruna çıkıp durumu arz ederek izin isterlerdi. Mahkeme tarafından gönderilen teftiş heyetinin takdim etmiş olduğu raporun ardından gereken müsaade verilirdi. Bazen bu sürecin ciddi tartışmalara ve krizlere dönüştüğü zamanlar da olurdu. Böyle durumlarda taraflar nihai karar için İstanbul'a başvururlardı. Taşra'nın gücünün fevkinde olan uluslararası ehemmiyete haiz mabetler için son karar verici devlet merkezinin kendisiydi.

Nitekim Kasım 1556 (evâil-i Muharrem 964) tarihli kayıta, Beytülahm'de bulunan bir kilisenin duvarının tamiri için Kudüs'te bulunan Rum patriğinin İstanbul'a gelip vaziyeti arz ettiği belirtilerek tamirata aslına uygun bir şekilde izin verilmesi emredilmiştir. Anlaşılan kadı böyle hassas bir mevzuda gereken onayı verme noktasında tereddüt gösterince patrik soluğu başkentte almış ve istediğini elde etmiştir.⁷³

Kudüs'teki kutsal mabetlerin mevcudiyeti, Hristiyan devletler arasında nüfuz ve itibar mücadelesine dönüştüğünden böyle durumlarda bazen başta Venedik olmak üzere diğer ülkelerin elçilerinin aracılık maksadıyla devreye girdiği de olurdu. 17 Aralık 1564 (13 Cemâziyelevvel 972) tarihli Şam ve Kudüs kadılarıyla sancakbeyine gönderilen hükümde, Kamâme ile Beytülahm kiliselerinin harap olmaya yüz tuttuğu, müsaade olunmaz ise hacıların mabetleri ziyaret edemeyeceği ve bu yüzden de buralardan elde edilen gelirlere külli zarar geleceği vurgulanarak bu hususta Venedik balyosunun arzuhal takdim ettiği belirtilmişti. Burada işaret edilen nedenlere binaen aslına muhalif olmamak kaydıyla tamire onay verilerek mesele halledilmişti.⁷⁴

Yukarıdaki örneklerin de gösterdiği üzere taşradaki görevliler, girift meselelerde acele etmeyerek devlet merkezinin son kararını beklemeyi tercih etmişlerdir. Başta Şam olmak üzere payitahttaki bağlantıları sayesinde gayrimüslimlerin vaziyete göre istedikleri hükmü elde etmeleri bu tavrın takınılmasında etkili olmuştur. Nitekim aynı durum Kudüs'teki Yahudi mabetlerinin tamir meselelerinde de yaşanmıştır. İlk başlarda müsaade konusu olan dini meskenlerin zamanla taşrada mücadele konusuna dönüşmesi ve bu hususta fazlaca şikâyetin başkente intikali yereldeki yöneticileri ihtiyatlı bir tutum benimsemeye sevk etmiştir.⁷⁵ Böylece bir bakıma tüm mesuliyet, İstanbul'un sırtına yüklenmiş oluyordu. Devlet adamları da dava önlerine geldiğinde kanuna uygun olması şartıyla haklı taleplere ihtiyaca binaen izin veriyorlar ve yereldeki gereksiz tartışmaları da engellemeye çalışıyorlardı.

73 “.... hâliyâ Kudüs-i Şerîf’de olan Rûm patriği bu cânibe gelüp Beyt Lahm nâm karyede vâki’ olan kilisânın bir dîvârı meremmete muhtâc olup meremmet olmasıçün Âsîtâne’-i Sa’âdet’ten emr-i şerîf ibrâz eylemeğın gerekdir ki mektûb vârid olup vusûl buldukda göresiz gerekdir ki vaz’-ı sâbık üzre ve şer’-i şerîf tahrîr itdüğü mikdârı termîm etdürüp”, *Kudüs Mahkeme Kayıtları (972-978)*, İSAM, No. 47, 156.

74 “.... Venedik baylosu ‘arzuhal gönderip Kudüs-i Şerîf’de Kamâme demekle ma’rûf kilisânın kubbesi harâbe müşrif olup meremmat olunmazise yıkılması mukarrerdir i’lâm olduğun bildirüp mezkûr kilisâ ve ruhbânlar hücresi ve Beytüllahm nâm kilisâ termîm olunmağa icâzet taleb etdüğü ecilden buyurdum ki: Hilâf-ı şer’-i kavîm kimesneye dahl ve ta’arruz etdirmeyesin. Ammâ bu bahâne ile vaz’-ı aslîsinden ziyâde nesne binâ’ olduğuna emr-i şerîfim yokdur. Bu bâbda gereği gibi mukayyed olup fermân-ı hümâyûnuma mugâyir iş olmakdan hazer idesin.” Osmanlı Arşivi (BOA), *Kamil Kepeci Defterleri [KK.d]*, No. 0074_01, 344.

75 Mustafa Öksüz, “XVI. Yüzyıl Kudüs’ünde Yahudi Mabetleri ve Osmanlı Devleti”, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* No. 2 (Yaz 2018), 9-32.

8. KATOLİKLER VE BEYTÜLAHM

Köye ilişkin Hristiyan ilgi ve alakanın Avrupa cenahında eksik olmadığı, zaman zaman burada mezhepler arasında vuku bulan çeşitli tartışmalara İstanbul'daki elçilerin müdahil oldukları görülmektedir. Beytülâhm'de meydana gelen iktidar mücadelelerine iştirak eden taraflar, problemin halline ilişkin son kararın payitahtın iradesiyle belirlendiğinin farkında olarak, kendi davalarını desteklemek maksadıyla kulis yapmışlardır. Bu dönemde kudretinin zirvesinde olan devlet, harici telkinleri kendi maslahatına uygun düşecek tarzda değerlendirmiştir. Dolayısıyla sonraki yüzyıllarda gücünün zayıflamasına mebni ortaya çıkan muhtelif sıkıntılar, bu devirde görülmez.

Hız Davud'un türbesini kaybedince ortada kalan Katoliklerin ibadethaneye ihtiyacı, İstanbul'daki Venedik Balyosu'nun devreye girmesine yol açmıştır.⁷⁶ İlk olarak Beytülâhm ve Kamâme'den onlara bir yer bulunması için ferman gönderilmesine rağmen cemaatlerin direnişi nedeniyle emir uygulanamamıştır. Gerek köydeki gerekse şehirdeki Ortodokslar, Frenkleri aralarına almak istememişti. Doğal olarak onların yersiz yurtsuz bir biçimde sağda solda dolaştıkları haberi payitahta ulaşınca bu durum rahatsızlığa sebep olmuştu. Bu konuda eski buyruğun mukarrer olduğunu vurgulayan Mayıs/Haziran 1553 (Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 960) tarihli yeni bir hüküm gönderilerek bu iki yerden birine yerleştirilmeleri tekrar emredilmiştir.⁷⁷ Fakat bunun da tatbikat sahasına konulmadığı anlaşılmaktadır. Aslında bir bakıma taşranın Ortodoksları, Latinleri aralarına almama hususunda bayağı bir direniş ve çaba göstermişlerdir. Sonunda Frenklere Kudüs'te Gürcülerin elinde bulunan Deyr Âmûd adlı manastırın tahsis edilmesinden, muhalif kanadın istediklerini elde etme hususunda kısmen başarılı oldukları görülmektedir.⁷⁸

Yukarıdaki örnek Katoliklerin Beytülâhm'de bir yerleri olmadığı anlamına gelmemektedir. Buradaki mabetlerde kendilerine yer bulmaya çalışmışlar ve bunun neticesinde bazen öteki dindaşlarıyla kavga eder konuma düşmüşlerdir. 13 Cemâziyelevvel 972/17 Aralık 1564 tarihli hükümde, köyde Ortodokslarla bir burç üzerinden kavgaya tutuştukları ve her zamanki gibi Venedik elçisinin onların yardımlarına koştuğu görülmektedir.⁷⁹ Kaçak yapıların bizatihi balyos tarafından hükümete ihbar edilmesi, taraflar arasındaki mücadelenin ne kadar şiddetlendiğini göstermektedir. Payitahtın bu husustaki tavrı, izinsiz yapıların yıkılması ve bu yer kime aitse ona verilmesi konusunda kadınlara ve taşradaki yetkililere emir göndermek olmuştur. Aslında bu tutum, cemaatler arasındaki tartışmalı meselelerde tarafsızlık ilkesi bağlamında klasik yaklaşımın yansımalarından başka bir şey değildir.

Kavganın durmadığı ve hız kesmeden çeşitli mecralarda sürdürüldüğü müşahede olunmaktadır. Nitekim köyde Hz. İsa'nın doğduğuna inanılan kilisenin anahtarları âdet olduğu üzere Rumların elindeyken Frenk-

76 Fransisken rahiplerin buradan kovulma süreci için bk. Mustafa Öksüz, "Kudüslü Bir Sûfi: Ahmed ed-Decânî", *Osmanlı Döneminde Kudüs'te İlmî Hayat ve Eğitim Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, ed. Zekeriya Kurşun vd. (İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2019), 29-32.

77 "... Hâliya Südde'-i sa'âdetimde olan Venedik baylos dergâh-ı mu'allâma gelüp bundan akdem Hazret-i Dâvud 'aleyhi's-salâtü ve's-selâmın mezâr-ı şerifleri kurbunda sâkin olan ruhbânlar emr-i şerifimle ref' olunup anlar Beyt Lahm'da veya Kamâme'de varup sâkin olalar deyü fermân olunmuşdur. Emir mücebinece anlara Beyt Lahm ve Kamâme'de yer gösterilmeyüp sergerdân gezüp nefsi-i Kudüs'te nice zimmîlerin kilisâları vardır. Anların ihtiyârlarıyla istedikleri kilisâları eğlendirmeyüp ahvireler deyü hüküm-i şerifim ricâ eyledi. İmdi bundan akdem hüküm-i şerifim gönderülüp Hazreti Dâvud Nebî 'aleyhisselâmın mezâr-ı şerifleri kurbunda tâyife-i Frenk sâkin olmak câyiz değildir. Emrim mücebinece Hazreti Dâvud Nebî 'aleyhisselâmın mezâr-ı şerifleri kurbunda tâyife'-i Frenk ve ruhbânlarını tevâbi' ve levâhıkı ile ihrâc ve ib'âd eyleyüp ol civâr-ı şerîfi âyin-i küfürden tathîr ve pâk eylesiniz. Mezbûr râhibler Kudüs-i Şerîf'de Beyt Lahm'de veyahud Kamâme'de varup sâkin olalar deyü emrim olmuşdur. Ol emrim mukarrerdir. Buyurdum ki Kudüs-i Şerîf'de mezbûr râhibler ehl-i İslâm'a zarar olmayan mahalde münâsib olan kilisâ kangı ise yer gösteresiz ki varup sâkin olalar. Şöyle bilasiz 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılâsız. Tahrîran fi evâsıt-ı Cemâziyelâhir sene sittîn ve tis'u-mi'eh.", *Kudüs Mahkeme Kayıtları (963-966)*, İSAM, No. 32, 151.

78 5 Muharrem 966/18 Ekim 1558 tarihli hüküm için bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Kamil Kepeci Defterleri [KK.d]*, No. 216, 8. Gürcüler ile Frenklerin Kudüs'teki kavgalarını çeşitli vesilelerle sürdürdükleri görülmektedir. Bk. Uluskan vd. *Al-Quds in Muhimme Registers/Mühimme Defterlerinde Kudüs I (1545-1594)*, 146-147.

79 "Şam Kâdisına, Kudüs-i Şerîf beyine ve kâdisına hüküm ki: Venedik Baylosu 'arzuhâl gönderüp Beytülâhm nâm mahalde bir burc olup kadîmden Frenk ruhbânlarının olup Rûm tâ'ifesi ol burc üzerine hücreler binâ' idüp küllî zarar iderler deyü i'lâm ettüklerin bildirdiği ecilden buyurdum ki: köyden zikr olunan hücreler kadîmi olmayup eğer muhdes ise hedm idüp bundan akdem tâ'ifeteyn-i mezkûreteynden her kangısı tasarruf idegelmişse kemâkân tasarruf ide. Fermân-ı hümâyûnuma muhalîf dahl ve tecâvüz itmek isteyenleri men' idesin. Memnû' olmayamı yazup bildiresin.", BOA, *KK.d*, No. 0074_01, 344.

ler, bir fırsatını bulup parayla bu imtiyazı ele geçirerek ötekilerini tacize kalkışmışlardır. Hristiyanlık inancının en önemli mabetlerinden birinde cereyan eden tartışma, netice itibarıyla İstanbul'a bir çözüm bulma umuduyla intikal ettirilmiştir. 4 Aralık 1565 (11 Cemâziyelevvel 973) tarihli hükümde, anahtarların eski sahiplerinin ellerinde fetva bulunduğuna işaret edilerek tarafların mahkemede yüzleştirilip zulmün engellenmesi ve hak sahiplerine haklarının iadesi emredilmiştir. Bununla birlikte herhangi bir mezhep mensubunun ziyaretlerine engel olunmaması da vurgulanmıştır.⁸⁰ Böyle yapılarak olası intikamcı tepkilerin önüne geçilmek hedeflenmiştir.

Katolik mezhebinin Kudüs Sancağı'ndaki müntesipleri olan Frenklerin karyedeki kavgaları diğer mezhepleri de kapsamıştır. 8 Ekim 1583 (21 Ramazân 991) tarihli hüküm, bu sefer onların Ermenilerle kandil yakma meselesi yüzünden karşı karşıya geldiklerini haber vermektedir.⁸¹ Nitekim durum âdet olduğu üzere İstanbul'a intikal etmiş ve bir çözüm bulunması istenmiştir. Devlet merkezinin bu tür davalar karşısındaki geleneksel tutumu, statükonun korunmasından ve herkesin özgürce ibadetini eda etmesinden yana olmuştur. Böylece ahali arasında meydana gelecek olası karmaşaların engellenmesi amaçlanmakla birlikte, belgelerin de işaret ettiği üzere bu tarz krizler ortaya çıkmıştır.

80 Kudüs-i Şerîf beyine ve kâdîsına hüküm ki: Kazâ'-i mezbûreye tâbi' Beytülâhm nâm karyede olan büyük kilîsâ râhibleri tarafından Kirlu nam keşîş gelüp zikr olunan kilîsâ içinde Hazreti İlsâ'nın mevlûdü olup mâ takaddemden Rûm ve İfrec ve gayrî Nasârâ tâyifesi ziyâret idüp zabt ve tasarruf ve kilîsânın miftâhları kadîmden Rûm keşîşlerinin ellerinde iken İfrec tâ'ifesi mâl kuvvetiyle miftâhları ve kilîsânın zabt ve tasarrufun alup kendüler zabt itmekle onların âyine-i bâtilâları üzerine ziyârete ve kandil asmağa komayup her vecihle zulm etdiklerin bildirüp harbî kâfirlerden olmayup giru zabt ve tasarruf ve miftâhlar kendülerde olmak bâbında fetvâ-yı şer'iyeleri var imiş. Buyurdum ki: Husemâyı beraber idüp teftîş eyleyüp göresin. Fi'l-vâki' zikr olunan kilîsânın zabt ve tasarruf ve miftâhları mâ tekaddemden Rûm râhibleri ellerinde iken hilâf-ı şer' harbî İfrec râhibleri alup bunları dahl etdirmeyüp te'addî iderlerse men' idüp zikr olunan kilîsânın miftâhların ellerinde olan fetvâ-yı şer'iyeleri mücebinece eğer Rûm râhiblerine zabt etdirüp kadîmden olagelan âyin-i bâtilâları üzere eğer nasârâ ve eğer İfrec ve Rûm giru ziyâret eyleyeler. Hilâf-ı şer' mâni' olunmaya şöyle bilesin." 11 Cemâziyelevvel 973/4 Aralık 1565 tarihli hüküm, Osmanlı Arşivi (BOA), *Kamil Kepeci Defterleri [KK.d]*, No. 75_01, 125.

81 Kudüs-i Şerîf kâdîsına hüküm ki: Ermeni tâifesinden dârendegân David ve Zad? nâm zimmîler gelüp Kudüs-i Şerîf kurbunda Beyt Lahm nâm mahalde Ermeni tâyifesi iki kandil yaka gelmişler iken hâlâ İfrec tâyifesi biz yakarız deyü mâni' oldukların bildürdükleri ecilden kadîmden olıgelan ile 'amel olunmak emr idüp buyurdum ki kadîmden ne vecihle olınagelmış ise girü ol vecihle 'amel etdürüp İfrec tâyifesine olıgelâna muhâlif iş itdirmeyesiz.", Osmanlı Arşivi (BOA), *Kamil Kepeci Defterleri [KK.d]*, No. 0103, 21.

SONUÇ

16. asırda Kudüs Sancağı'na bağlı bir köy olarak idare edilen ve İsa peygamberin doğduğu yer olması hasebiyle İsevi inancında mühim bir mevki işgal eden Beytülâhm, baskın unsur olan Hristiyan ahaliyle bir müddet burada yaşayan Müslümanlara ev sahipliği yapmıştır. Yüzyılın sonuna doğru tek dinli bir yapıya kavuşan köy, bölgenin geçirmiş olduğu dönüşümlerden etkilenerek istikrarın olduğu dönemlerde nüfusunu artırıp gelişirken kaotik devirlerde tam tersi bir durumla karşılaşmıştır.

Gayrimüslim bir popülasyona sahip olması nedeniyle klasik bir İslami uygulama olan cizyenin köyden tahsili yeni yöneticiler tarafından sürdürülmüştür. Herkese aynı tutarın yansıtıldığı yeknesak bir pratiği tercih eden Osmanlılar, oranları da iktisadi vaziyete göre belirlemişlerdir. Buradan elde edilen gelir, ilk başlarda sultana gönderilirken sonradan Kudüs'te kurulan İmaret Vakfı'na tahsis edilmiştir.

Ekonomisi esas olarak tarımsal faaliyete dayanan Beytülâhm'in, dönemin şartlarını yansıtan diğer köylerden bu bağlamda bir farkı yoktur. Nitekim kaynaklar, burada yetişen mahsüllere ve onlardan alınan vergilere ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Buradaki varidat, ilk zamanlar tımar, sancak beyi/padişah ile vakıflar arasında bölüştürülürken Hürrem Sultan'ın hayır kurumunun hayat bulmasıyla sadece dini kurumlara tevcih edilmiştir.

Hristiyan haccının önemli duraklarından biri olması hasebiyle Beytülâhm, zaman zaman muhtelif mezheplerin mücadele sahnesine dönüşmüştür. Bu tartışmaların bazen uluslararası boyuta taşındığı da olmuştur. Osmanlılar, savaşım içinde buldukları Batılılar için bu köyün ne anlama geldiğinin gayet iyi farkındaydılar. Nitekim meselenin siyasi kısmını kendi menfaatleri için bir araç olarak kullanma yolunu benimseyip dışarıdan gelebilecek tüm müdahalelere engel olmaya çalışmışlardır. On altıncı yüzyıl için bu politika, maharetli bir şekilde uygulanmıştır.

Bu makalede, günümüz dünyasını ziyadesiyle meşgul eden Filistin meselesinin tarihi boyutuna bugün bir şehre dönüşmüş olan eskinin köyü Beytülâhm üzerinden bakılmaya çalışılmıştır. Osmanlı köy tarihlerinin yazımına katkı sağlaması amacıyla bir şablon oluşturulmaya gayret edilmiş ve varlıklarını sürdüren diğerleri için de akademik bir tartışma alanının açılması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

- BM, Bethlehem Municipality. "History of Bethlehem". Erişim 15 Ekim 2022. <https://www.bethlehem-city.org/en/history-of-bethlehem>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Kamil Kepeci Defterleri [KK.d]*. No. 74_01. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Kamil Kepeci Defterleri [KK.d]*. No. 75_01. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Kamil Kepeci Defterleri [KK.d]*. No. 0103. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Kamil Kepeci Defterleri [KK.d]*. No. 216. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Tapu Tahrir Defterleri [TT.d]*. No. 289. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Tapu Tahrir Defterleri [TT.d]*. No. 427. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Tapu Tahrir Defterleri [TT.d]*. No. 1015. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Erkal, Mehmet. "Cizye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cizye#1>
- Jastrow, Morris Jr-Buhl, Frants. "Beth-Lehem-Judah". *Jewish Encyclopedia*. Erişim 15 Ekim 2022. <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/3212-beth-lehem-judah>
- Kudüs Mahkeme Kayıtları (945)*. İSAM, No. 9, 15. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>
- Kudüs Mahkeme Kayıtları (961-962)*. İSAM, No. 29, 27. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>
- Kudüs Mahkeme Kayıtları (963-966)*. İSAM, No. 32, 151. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>
- Kudüs Mahkeme Kayıtları (972-978)*. İSAM, No. 47, 156. <http://ktp.isam.org.tr/?url=kaynaksicil/>
- Küçük, Abdurrahman. "Beytülâhm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/beytulahm>
- Öksüz, Mustafa. "Osmanlı İdaresi'nin İlk Yüzyılında Kudüs-i Şerif Sancağı'nda Yahudi Nüfusu". *Journal of Islamicjerusalem Studies* 16 (Winter 2016), 1-24.
- Öksüz, Mustafa. "XVI. Yüzyıl Kudüs'ünde Yahudi Mabetleri ve Osmanlı Devleti". *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 2 (Yaz 2018), 9-32.
- Öksüz, Mustafa. "Kudüslü Bir Süfi: Ahmed ed-Decâni". *Osmanlı Döneminde Kudüs'te İlmî Hayat ve Eğitim Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. ed. Zekeriya Kurşun vd. 25-47. İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2019.
- Öksüz, Mustafa. "XVI. Yüzyıl Filistin Nüfusuna Bir Bakış". *İnsanlığın Kırmızı Çizgisi Kudüs*. ed. Mefail Hızlı vd. 214-228. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2019.
- Öksüz, Mustafa. "Kanûnî Devrinde Kudüs Sancağı: İnşa ve İhya". *Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar/Süleyman The Lawgiver and His Reign, New Sources, New Approaches*. ed. M. Fatih Çalıdır vd. 151-168. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, 2020.
- Öksüz, Mustafa. "Kuruluş Yıllarında Kudüs Haseki Hürrem Sultan İmareti Envanterine Bir Bakış". *Kudüs'ün Melikesi Haseki Sultan Vakfı (Kuruluşu, Yönetimi ve Mülkleri)*. ed. Zekeriya Kurşun vd. 27-53. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Öner, Abdulkerim. *Dört Halife Dönemi'nde Beytülmal*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Seyyid, Muhammed Seyyid. "Deşîşe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/desise>
- Sicillâtu Mahkemeti'l-Kudsi's-Şer'iyye (sicil rakam 78)*. haz. İbrahim Rabaia. İstanbul: IRCICA, 2015. <https://www.ircica.org/tr/yayinlar>
- TKG, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi. *Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Tapu Tahrir Defterleri [KK.TTd]*. No. 112. <https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/2020-12/4-KUYUD-I%20KAD%4%B0ME%20AR%C5%9E%C4%B0V%20KATALO%C4%9EU.pdf>
- TKG, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi. *Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Tapu Tahrir Defterleri [KK.TTd]*. No. 178. <https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/2020-12/4-KUYUD-I%20KAD%4%B0ME%20AR%C5%9E%C4%B0V%20KATALO%C4%9EU.pdf>
- Turgut, Bahattin. "İslam Medeniyetinde Vakfiye: Hz. Ömer Örneği". *İlted: İlahiyat Tetkikleri Dergisi/Journal of İlahiyat Seseaches* 50 (Aralık/December 2018/2), 271-293. <https://doi.org/10.29288/ilted.460649>
- Uluskan, Murat vd. *Al-Quds in Muhimme Registers/Mühimme Defterlerinde Kudüs I (1545-1594)*. İstanbul: IRCICA, 2016.

EXTENDED ABSTRACT

Bethlehem underwent a major change and transformation with the spread of Christianity in the region and the adoption of this new religion by the Eastern Roman Empire. With the construction of temples, the village became one of the important centers of Christian pilgrimage. All Christian denominations tried to find a place for themselves in the settlement, which started to host important places of worship, especially since it was believed that Jesus was born here, and they guided their followers during pilgrimage worship. This feature also affected the population structure and led to the village becoming predominantly Christian.

Throughout the sixteenth century, Bethlehem was administered as a village under the Sanjak of Jerusalem. At the end of the sixteenth century, the village was inhabited exclusively by Christians, and although the Muslim population was also present at first, it is possible to observe from the archival records of the period that they lost power over time. Since that they are not mentioned in the last Ottoman survey, it is possible to say that it had turned into a completely Christian village. As of the last quarter of the sixteenth century, the unstable situation in the region, the emergence of the Bedouin threat and the inability to control this threat deeply affected the Islamic community in Jerusalem and other sanjaks, causing them to leave their homes. Consequently, the village could not be expected to remain outside this unfavorable situation.

Christians, the dominant element of the village, were more stable than Muslims, and by the end of the century they had increased their population and became the sole rulers of Bethlehem. Although the available data suggests that they were also affected by the troubles, they generally suffered less from the problems in the sanjak and the region. Migration from the surrounding areas, especially Jerusalem, may have played a role in their population growth. It can also be argued that their ancient ties with Bedouin tribes helped them through stormy times.

The Ottomans continued to collect the *jizya*, which was a classical Islamic practice. The figures reflected in each *tahrir* book are useful for tracking the policy pursued and show the recovery process of the sanjak and the region. Therefore, the low amount of money collected in the early period was meant to encourage the return of the population to their homeland and to ensure the material development of the people. Later on, the amount was increased as things got back on track. The increases reflected in the rates were not only related to economic prosperity. It is observed that the amount of *jizya* was also adjusted when the state was in financial difficulties and the currency was depreciating.

Bethlehem, whose economy was mainly based on agricultural activities, was not much different from other villages reflecting the conditions of the period in this respect. Indeed, the sources provide important data on the crops grown here and the taxes levied on them. At first, the revenues were divided between the fiefs, the sultan/governor of the sanjak and the foundations, but after Hürrem Sultan's charitable foundation came to life, they were allocated only to religious institutions.

In addition to wheat, barley and vineyard farming, villagers were interested in honey farming and goat breeding. Olive cultivation was practiced for a while and then abandoned, as was sheep farming. This does not mean that these two items were completely abandoned. It is likely that they continued to be practiced to a small extent, but not to the extent that it affected the general situation. In addition to these, the alms left by Christian pilgrims visiting the village and the regular donations to the shrines here from outside were enough to contribute to economic prosperity. The increase in revenues led the administrators to consider it as a valuable source of income. The economic opportunities arising from this mobility naturally pitted the center of the state against the provincial officials who wanted to benefit from it. This, in turn, led to a struggle for sovereignty over Bethlehem between the two sides. In the end, the Ottoman capital had the final say and allocated it to Hürrem Sultan's *Imaret* Foundation in Jerusalem.

As one of the most important stops of the Christian pilgrimage, Bethlehem became an arena of struggle between various sects from time to time. These disputes sometimes took on an international dimension. The Ottomans were aware of what this village meant for the European powers with whom they were in conflict. As a matter of fact, they adopted a policy of using the political side of the issue as a tool for their own interests and tried to prevent any outside interference. This policy was skillfully implemented at least

in the sixteenth century. This is not to say, however, that the ambassadors of foreign states did not attempt to protect the interests of their protégés. As pointed out above, the fact that the final decision-maker pulled the strings prompted them to act cautiously in the space opened to them.

The seizure of some shrines in the village and the sanjak by the Catholics led to an escalation of tensions between the sects. Members of other sects also disliked this group, called Franks, and did not hesitate to knock on Istanbul's door whenever they suffered any harm. In such cases, the capital was invited to settle the matter as a judge and arbitrator. Since the preservation of the status quo and the ability of everyone to worship in comfort was the priority of the state center, decisions were shaped accordingly. In this regard, mutual harassment between the parties was tried to be prevented.

The repair of places of worship was another issue that occupied the agenda of Istanbul. The fact that the officials in the sanjak did not take the initiative or risk in this regard led non-Muslims to communicate their problems directly to the capital through various means. In this process, some problems arose in the provinces and the final decision was awaited from the state center. The statesmen's approach to this issue was generally positive, provided that they did not oppose the laws and did not create a local crisis.